

5227
Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας».

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΗΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ

ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1900

ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ πραγματεία αὕτη, ἔργον οὐσα λογίου
ρώσσου κληρικοῦ καὶ ρωσσιῶν συγγραφεῖ-
σα τὸ πρῶτον, εἶνε ἀπάντησις εἰς τὰς ἐπιπο-
λαίους κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις τινῶν, οἵτινες ἐκ-
θαμβούμενοι ὑπὸ τῆς φαινομενικῆς κοινωνικῆς
δράσεως τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ μὴ ἐμβαθύ-
νοντες εἰς τὴν ἐξέτασιν, κατὰ πρόσον πολλάκις ἡ-
τοιαύτη δράσις τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας εἶνε σύμ-
φωνος πρὸς τὸ πνεύμα τῆς ἀγίας ἡμῶν θρησκείας,
ψέγουσι τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὡς δῆθεν
μὴ ἐξασκοῦσαν τὴν ἀπαιτουμένην ἐπίδρασιν
ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, διότι δὲν ἀναμει-
νύεται εἰς σφαίρας ἀλλοτρίας τοῦ χαρακτή-
ρος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ

Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

[Ἰω. 18, 36].

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατεργαζόμενος συνέστησεν ἐπὶ τῆς γῆς τὴν ἁγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, ἣτις διδάσκει καὶ ποδηγετεῖ τὴν πεσοῦσιν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν οὐράνιον βασιλείαν. Ἀλλὰ ποίας δυνάμεις καὶ μέσα ἔχει καὶ διατίθησιν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς;

Ἐπάρχει τάξις τις λογίων, οἵτινες νομίζουσιν ὅτι πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ ὑποτάξῃ εἰς ἑαυτὴν πάσας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτάς νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς θρησκείας. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ καθυποτάξῃ εἰς ἑαυτὴν τὴν ἐπιστήμην, τὴν πολιτικὴν, τὰ κράτη καὶ τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαν ἐν γίνεσι τέχνην καὶ μόρφωσιν, ἐξαναγκάζουσα τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα ἵνα ὑπηρετῶσιν εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς.

Ἰδοὺ πλάνη, ἥτις ἐν τῷ παρόντι καιρῷ τυφλώνει πολλοὺς καὶ δὴ καὶ μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων τινάς, λησμονοῦντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς ἀνθρώπινης σοφίας κέκτηται ἄνωθεν πᾶσαν τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις εἶνε ἀναγκαία πρὸς σύστασιν καὶ παγίωσιν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι ἡ ἀλογος καὶ ἄκαιρος συσχέτισις τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, ἕπερ ἐστὶν ἔργον τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὰ ἔργα τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων, ἢ τὴν πίστιν αὐτὴν ἐνδέχεται νὰ μειώσῃ, συνεπάγουσα τὸν ὀρθολογισμόν, ἢ τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ παρακωλύσῃ, γεννῶσα τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὸν φανατισμόν. Ὅτι δὲ ἡ θεία τοῦ χριστιανισμοῦ διδασκαλία, τὴν ψυχικὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν ὡς σκοπὸν ἔχουσα, εἶνε ἄσχετος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν κοσμικῶν μελημάτων καὶ ἀσχολιῶν, ἐκπεφρατμένως ἐκήρυξεν ἡδὴ τοῦτο αὐτὸς ὁ οὐράνιος θεμελιωτὴς αὐτῆς εἰπών· «Ἡ ἐμὴ βασιλεία οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰω. 18, 36). Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐκ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας πηγάζουσαι θεωρίαι περὶ προσδόσεως εἰς πάντα θρησκευτικῆς γροιάς, ὅπως ταῦτα ὑπηρετῶσιν εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς θρησκείας, ἤρξαντο διαδιδόμεναι καὶ μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ τινῶν, δὲν εἶνε ὅλως ἄσκοπον νὰ διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις περὶ τῶν σχέσεων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν πολιτικὴν καὶ τὸν πολιτισμόν.

Α'.

Ἡ ὑπάτη σφαῖρα τῆς ἀνθρώπινης ἐνεργείας εἶνε ἀναμφιβόλως ἡ σφαῖρα τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, τ. ἔ. ἡ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ τίνα ἐπίδρασιν ἐν τῇ σφαῖρα ταύτῃ δύναται νὰ ἔχῃ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ τίνα σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἢ ἐπίδρασις αὐτὴ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην; Καὶ ἐν γένει εἶνε δυνατόν χριστιανικῆ οὕτως εἶπεῖν ἐπιστήμη διακεκριμένη ἀπὸ τῆς ἐν γένει ἐπιστήμης;

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διδάσκαλον ἔχων τὸν Οὐράνιον Πατέρα (Ἰωα. 7, 16—17), δὲν ἠυδόκησε νὰ λάβῃ τὴν σχολικὴν μόρφωσιν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. «Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς» (Ἰω. 7, 15), ἠρώτων ἐκπεπληγμένοι οἱ συμπατριῶται αὐτοῦ, καλῶς γινώσκοντες τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸν πρὸ τοῦ κηρύγματος βίον αὐτοῦ. Τοῦς ἑαυτοῦ ἀποστόλους ἐπίσης ἐξέλεξεν ἐκ τῶν ἀγραμμάτων, κατὰ δὲ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ οὐχ ἅπαξ ἠλεγξε τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι κατεῖχον τὰς κλεῖδας τῆς σοφίας. Ἀλλ' αὐτὸς πάλιν πρὸς κατήγησιν τοῦ μεμορφωμένου ἑλληνικοῦ κόσμου ἐξέλεξε τὸν πεπαιδευμένον ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν, ἔφερε τὸ παράδειγμα τοῦ συνετοῦ ἐκείνου γραμματέως τοῦ ἐκβάλλοντος ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιὰ (Ματθ. 13, 52), καὶ διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐσφαλμένων ἐρμηνειῶν τοῦ νόμου, ὡς ἐποίουν οἱ Γραμματεῖς, κατέ-

δειξεν ὅτι οὗτοι ἰσφάλλοντο, οὐχὶ διότι ἠρμήνευον τὸν νόμον, ἀλλὰ διότι ἠρμήνευον αὐτὸν «μὴ εἰδότες τὰς γραφάς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ» (Ματθ. 22, 29. Ἰωάν. 4, 39—49).

Ἄλλως βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν ὁμιλοῦντα, ὁσάκις προύκειτο περὶ ζητημάτων τῆς τότε παιδείας καὶ μορφώσεως. Ἡ ἐρώτησις τοῦ Πιλάτου περὶ τοῦ τί ἐστὶν ἀλήθεια ἴσως ἦτο ἐρώτησις οὐχὶ ἀπλῆς κενῆς περιεργείας. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ ἀπολέσασα τὴν πίστιν ἀνθρωπότης ἐζήτηε τὴν λύσιν τῶν ὑπᾶτων προβλημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ. Μόνον ἐν τῷ λόγῳ, ἔστω καὶ ἐλεινῶς παραμειμορφωμένῳ διὰ τῶν νεοπλατωνικῶν παραληρημάτων, ἐζήτηε ὁ σκεπτόμενος ἐθνικός τὴν κλειδα τῆς κατανοήσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ἰδοὺ ὁ τοιοῦτος ἐθνικός ἀποτείνεται πρὸς τὸν Χριστὸν ἐρωτῶν τί ἐστὶν ἀλήθεια. Διὰ τὸν ἐθνικὸν τοῦτον ἢ περὶ τῆς ἀληθείας ἐρώτησις ἦτο ἐρώτησις καθαρῶς φιλοσοφικῆ, ἐπιστημονικῆ. Ἐν τῷ Χριστῷ ὁ Πιλάτος ἐδλεπεν ἴσως φιλόσοφόν τινα ἢ λόγιον ἐκ τῶν περιφερομένων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, οἱοὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ ζήτημα ἀφεώρα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Καὶ ὁ λόγος εἶνε εὐνόητος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὴν γῆν, ἵνα μαρτυρήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Οὐρανίου αὐτοῦ Πατρὸς καὶ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ,

ἦτο διὰ τὸν Χριστὸν πρᾶγμα ἀλλότριον αὐτοῦ καὶ ὄη καὶ ταπεινωτικόν. Καθ' ὁμοίον τρόπον καὶ ὁ πολυμαθὴς ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν οὐδέποτε ἐζητυέλιζε τὸ εὐαγγελικὸν αὐτοῦ κήρυγμα διὰ τῆς ἀναμίξεως πραγμάτων καὶ ζητημάτων ἀσχέτων πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. «Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ» (Κορ. 2, 4). Συνέβαιεν ἐνίοτε εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον νὰ ὁμιλῇ καὶ πρὸς λογίους καὶ πρὸς ἐν ἀξιωματίν ἀνθρώπους (Πραξ. κεφ. 16), νὰ μεταχειρίζηται τότε τὴν συνήθη αὐτοῖς λογίαν γλῶσσαν, νὰ φιλονεικῇ μετὰ φιλοσόφων καὶ νὰ κηρύξῃ ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ (Πρ. 17, 18, 19). Ἄλλὰ περὶ τίνος καὶ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ταύταις ἦτο ὁ λόγος; Οὐχὶ διὰ τὸ κήρυγμα περὶ τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Θεοῦ ἀπεκάλεσαν ὁ βασιλεὺς Ἀγρίπας καὶ ὁ Φῆστος τὸν Παῦλον μαινόμενον; Καὶ δὲν ἐθεωρήθη οὗτος ὡς σπερμολόγος ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις φιλοσόφων, ὅτε, ἀντὶ συζητήσεως περὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων, προέτεινεν αὐτοῖς τὸ κήρυγμα τὸ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως;

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα διήκει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τοὺς ἀποστόλους χρόνους. Τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων πατέρων καὶ αἱ κατηγορητικαὶ σχολαὶ ἓνα καὶ μόνον κύριον εἶχον σκοπόν, τὸ κήρυγμα τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀπίστους καὶ τὴν στήριξιν τῶν πιστῶν.

Τὴν σύστασιν δὲ κοσμικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τοῦ
ἐδάφους τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ ἀρχαῖοι πατέρες τῆς
Ἐκκλησίας οὐδὲ κἀν ἐφαντάσθησαν. Εἶνε ἀληθὲς
ὅτι οἱ ἀλεξανδρινοὶ διδάσκαλοι, ὡς λ. γ. Κλήμης
ὁ Ἀλεξανδρεὺς, διετόνουν ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ
καί τι συγγενὲς πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν.
Ἄλλ' ἐν τῇ ἀποδείξει τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανι-
σμοῦ αὐτὸς ὁ Κλήμης οὐδέποτε ἀπέδωκε πολλὴν
σημασίαν εἰς τὰς μαρτυρίας καὶ τὴν δύναμιν τοῦ
κλασικοῦ πνεύματος, καίτοι δὲν περιεφρόνει αὐτάς,
ἀλλὰ συχνάκις ἐποιεῖτο γρησιν αὐτῶν ἐν τοῖς συγ-
γράμμασιν αὐτοῦ, ὑπερασπίζων τὸν χριστιανισμὸν
διὰ τῆς βοηθείας τῆς φιλοσοφίας. Ἐτι ὀλιγώτερον
ἠδύνατο ὁ Κλήμης νὰ σκεφθῆ περὶ ἐξαγιασείως τινος
τῆς ἐθνικῆς ἐπιστήμης, ὅπως αὕτη ἀποδῆ «θερά-
παινα τῆς θεολογίας» (ancilla theologiae). Ἡ
ἐμβριθὴς Ἀνατολή τοιαύτην θεράπαιναν οὐδέποτε
ἀνεγνώρισεν. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Θεολόγος
Γρηγόριος καὶ ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης τὴν ἐξω-
σοφίαν ἐδιδάχθησαν ἐν σχολαῖς ἐθνικαῖς, αἱ σχολαὶ
δὲ αὐταὶ καὶ οἱ διδάσκοντες ἐν αὐταῖς ἐξηκολούθουν
ὑπάρχοντες καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα. Ἡνεύγετο δὲ
τὰς σχολὰς ταύτας ἡ Ἀνατολή, οὐχὶ διότι ἦτο
ὀλιγώτερον τῆς Δύσεως ζηλωτρία ἐν τῇ πίστει,
ἀλλὰ διότι κατενόει ὅτι πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐξω-
ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖται ἐλευθερία σκέψεως. Ἀρίστον
παράδειγμα τῆς γνώμης τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς
ἐξω σοφίας χρησιμεύουσιν ἡμῖν αἱ σχέσεις τῶν
ἐνομασθέντων μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων

πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς διδασκάλους αὐτῶν. Εἶνε γνω-
στὸν πῶς προσεφέρετο πρὸς τὸν διάσημον ἐθνικὸν
ρήτορα Λιβάνιον, τὸν διδάσκαλον Ἰωάννου τοῦ
Χρυσοστόμου, ὁ Μέγας Βασίλειος. Ὁ μέγας πατὴρ
μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐκφράζεται ἐν τῇ περισωθείσῃ
ἀλληλογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς ρητορικῆς δεινότητος
τοῦ εἰρημένου ἐθνικοῦ διδασκάλου, ἀποστέλλει δὲ
προσέτι πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλους χριστιανικοὺς παῖδας
πρὸς μόρφωσιν. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος
τρέφει θαυμάσιον σεβασμὸν πρὸς τὸν ἐθνικὸν ρή-
τορα Θεμιστίον, μεθ' οὗ διατηρεῖ καὶ ἀλληλογρα-
φίαν. Ὁ δὲ εὐσεβίστατος αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος ὁ
Μέγας τὸν Θεμιστίον τοῦτον προσεκάλεσεν ὡς δι-
δάσκαλον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Τὸ ἔργον τῆς πίστεως εἶνε ἔργον τοῦ Θεοῦ, τὸ
ἔργον δὲ τῆς ἐπιστήμης ἔργον ἀνθρώπινον, καὶ ἡ
σοφὴ Ἀνατολή οὐδέποτε ἐξηυτέλισε τὸ πρῶτον διὰ
τῆς ἀναμίξεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ δευτέρου. Οἱ ἅγιοι
πατέρες τῆς Ἀνατολῆς ἐνόουν καλῶς ὅτι ὁ Θεὸς
δὲν γρηίζει βοηθείας ἐκ μέρους τῆς ἀνθρωπίνης σο-
φίας πρὸς διάδοσιν τῆς θείας ἀληθείας, «ὅπως μὴ,
κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον, καυχήσῃται ἐνώπιον
αὐτοῦ πᾶσα σὰρξ» (Α' Κορ' 1, 29).

Τούναντίον, ἡ δυτικὴ θεολογία διεκρίνετο διὰ
τὴν πτωχείαν καὶ τὸ στεῖρον αὐτῆς. Τούτου ἕνεκα
καὶ ἔσπευσε παλαιότερον νὰ ἐπινοήσῃ ἑαυτῇ θερα-
πείαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ φιλο-
σοφίᾳ, εἶτα δὲ καὶ ἐν διαφόροις ἄλλαις ἐπιστήμαις,
ἐξαγιασάσα ἡμᾶλλον παραποιήσασα αὐτάς.

Ἡ ἐπιστήμη, ἀποτέλεσμα οὐσα τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, δὲν δύναται νὰ εἶνε οὔτε θρησκευτικὴ οὔτε ἀντιθρησκευτικὴ, ἀλλὰ μόνον ἔλλογος ἢ παράλογος. Διό, ἐάν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιστήμης ἀναμιγνύηται ἡ πίστις, ἥτις εἶνε στοιχεῖον ξένον τῇ καθαρᾷ ἐπιστήμῃ, ἢ ἐν γένει ἄλλη τις θρησκευτικὴ τάσις, ἡ ἐπιστήμη ἀποβαίνει παράλογος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπόλλυσι πᾶσαν ἐμπιστοσύνην καὶ ὑπόληψιν. Ἡ μαρτυρία τοιαύτης ἐπιστήμης ὑπὲρ θρησκευτικῆς τινος ἀληθείας εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀμερολήπτων ἀνθρώπων δύναται ἀπλῶς νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἀληθείας ταύτης, καὶ ἂν ἔτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν αὕτη εἶνε τὰ μάλιστα ἀξιόπιστος. Οὐγὶ διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Χριστὸς «ἐγὼ δὲ οὐ παρά ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω» (Ἰω. 5, 34); Οὕτως ἡ ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην τοιούτων μαρτυριῶν, αἵτινες καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν διαφέρουσι αὐτῆς.

Καὶ ὅμως βλέπομεν νῦν ἐν τῇ δύσει ὀλόκληρα πανεπιστήμια ἰδρυθέντα ὑπὸ τῶν Ἰησουιτῶν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ καθολικισμοῦ. Ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τούτοις καὶ τὴν φυσικὴν ἔτι καὶ τὴν γημεῖαν διδάσκουσιν οὐ μόνον ὑπὸ χριστιανικῆν, ἀλλὰ καὶ καθολικὴν (παπικὴν) γροῖαν. Ποῖον ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης διδασκαλίας; Αἱ παραμορφωμέναι ἐπιστήμαι ὡς σεσηπὸτα στηρίγματα κακῶς ὑποβαστάζουσι τὸ κτίριον τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Παραλείποντες ὅτι ἡ ἐλπίς τῆς περι-

σώσεως τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς χρήσεως τοιούτων μέσων γεννᾷ φυσικῶς τὸν ὀρθολογισμόν καὶ τὸν θρησκευτικὸν σκεπτικισμόν καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τοῖς ὑπερασπισταῖς τοῦ καθολικισμοῦ, θὰ ἐρωτήσωμεν ἀπλῶς, τίς ἐκ τῶν ὀλίγων ἢ μηδεμίαν πίστιν ἔχόντων εἰς τὴν καθολικὴν δογματικὴν θὰ δυνηθῇ νὰ βασισθῇ εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παραμορφωμένης οὕτως ἐπιστήμης; Ἀπαιτεῖται λοιπὸν καὶ πάλιν, ὡς οἴκοθεν ἐννοεῖται, πίστις τυφλῆ, ἀλλὰ πίστις οὐγὶ πλέον εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑποστηριζούσης τὰ δόγματα ἐπιστήμης. Καὶ οὕτως διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἡ μὲν θεολογία λαμβάνουσα ὡς βοηθὸν τὴν ἐπιστήμην παραποιεῖ καὶ παραμορφώνει αὐτήν, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀναλαμβάνουσα νὰ ὑπηρετήσῃ τῇ θεολογίᾳ ἐξευτελίζει καὶ ἐλαττοῖ τὴν ἀξιόπιστιαν αὐτῆς.

Ἀλλά, θὰ ἀντεῖπη τις, μήπως λοιπὸν εἶνε ὀλοτελῶς ἀδύνατος ἡ ὑπαρξὶς χριστιανικῆς ἐπιστήμης; Μήπως ὁ Χριστὸς δὲν ἐφώτισε καὶ δὲν ἐξύψωσε τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν; Μήπως ἡ σύγχρονος ἡμῶν ἐπιστήμη δὲν εἶνε καρπὸς ἀναγκαῖος τοῦ χριστιανισμοῦ;

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶμεν. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶνε γήινος καὶ πρόσκαιρος, ὁ σκοπὸς δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ οὐράνιος καὶ αἰώνιος. Ὅπως δὲ δὲν εἶνε δυνατόν εἰς τὸ γήινον νὰ προσδώσῃ τις χαρακτῆρα οὐράνιον καὶ εἰς τὸ πρόσκαιρον χαρακτῆρα αἰώνιον, οὕτως ἀδύνατον εἶνε νὰ προσδώσῃ καὶ εἰς

τὴν ἐπιστήμην χαρακτηῖρα χριστιανικόν. Ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ἔχη πάντοτε χαρακτηῖρα ἐπιστημονικόν καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τοὺς γήινους αὐτῆς σκοπούς. Διατι νὰ ἀποσπῶμεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς γῆς, ὅπου εἶνε ἀναγκαῖα, καὶ νὰ ἀνάγωμεν εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου οὐδόλως ἀναγκαιοί; Τεῦναντίον, πρὸς τὸ συμφέρον τῆς θρησκείας ἡ ἐπιστήμη πρέπει καλῶς νὰ κατέχη τὸ ἑαυτῆς θέμα καὶ νὰ περιορίζηται αὐστηρῶς ἐν τοῖς ἰδίῳ αὐτῆς ὁρίοις. Καὶ ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη ἠξεῖρει τοῦτο πράγματι καλῶς, καὶ οὐδέποτε ἀποπειρᾶται νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς εἰς τὴν σφαῖραν ἐκείνην τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἣτις κεῖται ἐκτὸς τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῆς. Καὶ ναὶ μὲν ὑπάρχει καὶ ψευδὴς ἐπιστήμη, ἣτις δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀναγνωρίζῃ ὅρια τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῆς, διὸ καὶ θέλει πάντοτε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μὴ ὑποκειμένην αὐτῇ σφαῖραν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶνε ἐν πρώτοις λυπηρὸν δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστήμην, καὶ δύναται τις πάντοτε νὰ εἶνε πεπεισμένος ὅτι οἱ ἐργάται τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης ταχέως αὐτοὶ οἷτοι θὰ ἐπαναγάγωσι τοὺς ἀποπλανηθέντας συναδέλφους αὐτῶν εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῶν τροχίαν, περὶ οὗ ἔχομεν παραδείγματα οὐκ ὀλίγα¹. δεῦτερον δὲ ὁ χρι-

1. Οὕτω, π. χ', ὁ διδάσκαλος φυσικὸς Βίργκοβ ἐν τῷ ἐν Μονάχῳ συνεδρίῳ τῶν φυσικοφίλων κατὰ τὸ ἔτος 1877 ζωηρῶς ἀπέκρουσε τὰς φαντασιώδεις θεωρίας τοῦ Νέεκελ περὶ γενέσεως

στιανὸς δύναται νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν ἀντιπάλων μόνον διὰ τῶν ὅπλων τῆς πίστεως, οὐχὶ δὲ τῆς ἐπιστήμης· ἄλλως «πάντες οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρᾳ ἀπολοῦνται» (Ματθ. 26, 52), τ. ἔ. ἐπιχειρῶν νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν δι' ὀρθολογιστικῶν

τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἕτερος δὲ διδάσκαλος φυσικὸς, ὁ Δουβουὰ Ραζμὸν, ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ λόγῳ «'Εὐαγγέλιον ματα τῆς κοσμογονίας», ὅν ἀπέγγειλε κατὰ τὰ ἔτος 1880, ὀρθοτικῶς καὶ σαφῶς ἀπεφάνθη ὅτι εἰς τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας ἡ φυσιογνωσία ἀδυνατεῖ νὰ δώσῃ οἰανδήποτε ἀπάντησιν.

Ἄλλὰ, θὰ εἴπῃ τις, οἱ ἅγιοι πατέρες καὶ οἱ διδασκαλοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀνῆρουν τὰς συγχρόνους αὐτοῖς πλάνας. Ἄνῆρουν, μάλιστα, ἀλλὰ τίς καὶ τίς καὶ ποῖς; Ἐν πρώτοις δὲν ἀνῆρουν οὔτε τὰς φυσικὰς οὔτε τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ συγχρόνου αὐτοῖς ἰθνησοῦ, εἰ ἴσιν οὐδεμία ἦτο ἀκριβῶς σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἤπτοντο τῶν θεωριῶν τούτων ἐν παρῶν μόνον, συγκρίνοντες αὐτὰς πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν αὐτῶν ἢ τῶν σχετικῶν ἀντικειμένων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατέρισι καὶ διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας οὐδεμίαν πλήρη μελέτην, σκοπὸν εἰδικὸν ἔχουσαν τὴν ἐξέτασιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς συγχρόνου αὐτοῖς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἀπαντῶμεν. Ἐν μόνον ἔχομεν καθαρῶς φιλοσοφικὸν σύγγραμμα, ἐδραζόμενον ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου, τὸ «Περὶ ἀρχῶν» σύγγραμμά τοῦ Ὀριγένης. Πράγματι ὁ Ὀριγένης, καθὼς καὶ ὁ Τερτυλλιανός, ἐν τῇ ὑπερασπίσει τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἤσαν πρόθυμοι νὰ δώσωσι περισσοτέρην ἢ ἄλλοι ἐλευθερίαν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον· ἀλλ' ἀξιοσημειωτὸν ἅμα εἶνε ὅτι αὐτοὶ ἀκριβῶς περιέπεσον εἰς πλάναν, καταδικασθεῖσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατατάχθησαν μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν· παράδειγμα οὐχὶ ἐνθαρρυντικόν. (Νικόνορος ἀρχιεπίσκοπος Κερσῶνος καὶ Ὁδηροῦ, Διδαχαὶ κτλ· ἐκδ. 1890 τόμ. 4 σελ. 126).

ἀποδείξεων, αὐτὸς ὁ πιστὸς κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ τὴν πίστιν του, περιπίπτων εἰς τὸν ὀρθολογισμόν, ὡς δὲν ἐλλείπουσι δυστυχῶς παραδείγματα. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐξηγιάσθη καὶ ἐξήρθη ἐν τῷ χριστιανισμῷ διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς οὐρανόθεν ἀληθείας· ἀλλὰ περὶ τῶν γηίνων ἀληθειῶν, τῶν ἐπιστημονικῶν δηλ. καὶ πρακτικῶν, ὁ Χριστὸς οὐδὲν εἶπεν ἡμῖν. Περὶ τῶν ἀληθειῶν τούτων ὁμιλεῖ ἡμῖν ἡ ἐπιστήμη. Ἐκ τοῦ ὅτι δὲ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐπιστημῶν ἐγένετο καὶ γίνεται ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ἀκριβῶς ἔθνεσι καὶ ὑπ' αὐτῶν καὶ ὅτι ἀναμφισβότως ὁ χριστιανισμὸς παρίσχει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀνακαθάρσεως τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἔπεται ὅτι διὰ τοῦτο αἱ ἐπιστήμαι πρέπει νὰ ἀποδῶσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν προορισμὸν καὶ νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἀπλᾶς θεραπαίνας τῆς θεολογίας.

B'.

Δευτέρα σπουδαιότατη σφαῖρα, ἐν ἣ ἐκφραίνεται ἡ ἀνθρωπίνη δράσις, εἶνε ἀναμφισβότως ἡ πολιτική. Ποίαν δὲ σχέσιν καὶ κοινωνίαν πρὸς τὴν σφαῖραν ταύτην ἔχει τὸ ἔργον καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, ὅτι δηλ. οὐδεμίαν, τοῦτο δὲν γρηῃσι ἀποδείξεων. « Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν καὶ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς » (Λουκ. 12, 14), ἦτο ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἰησοῦ, ὅτε παρεκλήθη νὰ λύσῃ κλη-

ρονομικὴν τινα διαφορὰν. Ὅτε δὲ οἱ Φαρισαῖοι, θέλοντες νὰ περιπλέξωσι τὸν Ἰησοῦν εἰς ζητήματα πολιτικά, ἀπέτειναν πρὸς αὐτὸν τὴν γνωστὴν πονηρὰν ἐρώτησιν « ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὐ; » (Ματθ. 22, 17), οὗτος εἰς ἀπάντησιν ἐδήλωσε κατηγορηματικῶς ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς ὑποθέσεις πολιτικάς, ὑποδείξας ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε ὀφείλει νὰ συγγέῃ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα αὐτοῦ μετὰ τῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ μήπως καὶ εἰς τὸν Πιλάτον δὲν ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ ἐξουσία ἦτο δεδομένη εἰς αὐτὸν ἄνωθεν (Ἰω. 19, 11), χωρὶς νὰ συζητήσῃ κατὰ πόσον ἦτο κανονικὴ ἢ παράνομος ἢ ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῆς Ἰουδαίας κοσμικὴ ἐξουσία τῶν Ρωμαίων;

Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν τὴν εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας ὑποταγὴν συνιστᾷ οὐχὶ ἄπαξ εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ δὴ « οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν (=διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας), ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν » (Ρωμ. 13, 5), οὐδαμοῦ ποιῶν διάκρισιν μεταξὺ νομίμων καὶ ἀνόμων, ὁμοπίστων καὶ ἀλλοπίστων, ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἀρχῶν. Τίς βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀπεγθέστερος εἰς τὸν ἀπόστολον Πέτρον τοῦ βασιλέως Ἡρώδου, ὅστις ἐπιβαλὼν τὰς χεῖρας τοῦ κακῶσαι τινὰς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀνελὼν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου προσέθετο συλλαβεῖν καὶ τὸν Πέτρον αὐτόν, καὶ πιάσας ἔθετο εἰς τὴν φυλακὴν (Πράξ. 12, 1—3); Καὶ ὅμως ὁ ταῦτα ὑποστὰς ἀπόστολος Πέτρος δὲν

ἐξαιρεί καὶ τὸν Ἡρώδη τοῦτον, ἢ μᾶλλον αὐτὸν ἴσως ἔχει ὑπ' ὄψει, ὅτε παραγγέλλει εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν εἰς τὸν βασιλεῖα καὶ τοὺς ἡγεμόνας ὑποταγὴν (Α' Πέτρ. 2, 13—14).

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν ἡ κοσμικὴ τῶν Ρωμαίων ἐξουσία κατεδίωκε τοὺς χριστιανούς ὡς πολιτικούς ἐγκληματίκας, ὅχι διότι πράγματι οὗτοι ἦσαν τοιοῦτοι, ἀλλὰ διότι οἱ ἐθνικοὶ διώκται, παρ' οἷς ἡ θρησκεία ἦτο ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένη πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον καὶ τὴν λοιπὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν, οὐδὲ νὰ φαντασθῶσιν ἠδύνατο ὅτι πράγματι οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας θρησκείας δὲν ἐπεδίωκον πολιτικούς σκοπούς. Καὶ ὅμως καὶ οὕτως ἀδίκως διωκόμενοι καὶ τυραννόμενοι οἱ χριστιανοὶ ἔμενον μετὰ καρτερίας καὶ ὑπακοῆς πιστοὶ εἰς τὰς τεταγμένας ἐπ' αὐτῶν ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο θρησκεία τοῦ κράτους, καὶ τότε δὲν μετέλλαξε τὰς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν σχέσεις καὶ συμπεριφορὰν. Μήπως δὲν ἠνέχθησαν καὶ μετὰ ταῦτα οἱ χριστιανοὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους βασιλεῖς ἐθνικούς καὶ αἰρετικούς; Ξένη πρὸς τὴν πολιτικὴν ἢ ὀρθοδοξία, οὐδέποτε συνεταύτισε τὴν τύχην αὐτῆς πρὸς σύστημά τι πολιτικόν, διὸ καὶ ἐπέζησε τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, θὰ ἐπιζήσῃ καὶ ἄλλων πολιτικῶν συστημάτων καὶ θέλει ὑπάρχει ἀσινῆς καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος, διότι αἱ προθέσεις καὶ οἱ σκοποὶ αὐτῆς κείνται ἐν τῇ αἰωνιότητι, ἐνῶ τῆς πολι-

τικῆς μόνον προσωρινὰ συμφέροντα δύνανται νὰ ὑπάρξωσι.

Ἀλλοίαν ὁδὸν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἠκολούθησεν ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἴσως ἢ μὴ βαθεῖα κατανόησις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἴσως δὲ καὶ αἱ ἱστορικαὶ περιστάσεις, ὡς εἴθισται νὰ λέγηται, συνετέλεσαν, ὅπως ὁ ἐν τῇ Δύσει χριστιανισμὸς ἐπὶ τῶν χρόνων ἤδη τῶν πρώτων χριστιανῶν αὐτοκρατόρων στενῶς συνδέσῃ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ πρὸς εἶδος τι πολιτικῆς. Ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τόσον στενῶς ἐσχετίσθησαν ἐν τῇ Δύσει, ὥστε ἐπήνεγκον ἀμαύρωσιν τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς πιστοῖς. Ἐπὶ τέλους συνέβη, ὥστε τὰ πολιτικὰ συμφέροντα νὰ παραγκωνίσωσιν εἰς δευτέραν μοῖραν τὰ συμφέροντα τῆς πίστεως καὶ ὁ ρωμαῖος πρωθιεράρχης ἀπὸ πνευματικοῦ ἀργηγοῦ νὰ μεταμορφωθῇ εἰς ἐπίγειον βασιλεῖα καὶ πολιτικὸν πράκτορα. Πόσον διεστράφησαν αἱ ἰδέαι ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ἀπόδειξις οἱ θρῆνοι καὶ ὀδυρμοὶ, ὅστινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκπίμπονται ἐκ τοῦ Βατικανοῦ ἐπὶ τῇ ἀποστερήσει τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἐνῶ ἔπρεπεν αἱ ἐν αὐτῷ νὰ δοξάζωσι τὸν Θεόν, διότι διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων παρέσχεν εὐκαιρὸν ἀφορμὴν πρὸς ἀνάνηψιν.

Καταφαίνεται τοιοῦτοτρόπως ὅτι ἡ «χριστιανικὴ» πολιτικὴ εἶνε ἐφεύρεσις καθαρῶς δυτικῆ. Καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ ἀψώμεθα τῆς ξένης τῆ

ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀσθενείας ταύτης, ἂν τελευ-
ταίως οἱ παρ' ἡμῖν θαυμασταὶ τῆς Δύσεως δὲν ἐ-
πεχείρουν νὰ συστήσωσι καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν πολυθρύ-
λητον ταύτην «χριστιανικὴν» πολιτικὴν.²

Τὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς συνίσταται ἐν
γένει ἐν τῇ τακτοποίησει τῶν σχέσεων τῶν τε με-
ταξὺ τῶν μελῶν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κράτους (ἐσω-
τερικὴ πολιτικὴ) καὶ τῶν μεταξὺ κρατῶν καὶ ἔθνῶν
πρὸς ἀλλήλα (ἐξωτερικὴ πολιτικὴ). Αἱ σχέσεις αὐ-
ται εἶνε ὁ «κόσμος» ἐκεῖνος «ὃ ἐν τῷ κακῷ κείμε-
νος», περὶ οὗ ἐρρέθη ὅτι «οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν
σκανδάλων· ἀνάγκη γὰρ ἔλθειν τὰ σκάνδαλα»

2. Ὁ γνωστὸς παπολάτρης Βλ. Σολοβιὼφ, κηρύττει τὴν
«χριστιανικὴν πολιτικὴν» ἐν τῷ συγγράμματι «Ἐθνικὰ ζη-
τήματα ἐν Ρωσίᾳ», καὶ ὁ κόμη Λ. Τολστόης, διδάσκων ὅτι
ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλει νὰ μὴ συμβιβασθῇ πρὸς οὐδεμίαν πολι-
τικὴν, κατ' οὐσίαν ὑποστηρίζει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν,
ὅτι δηλ. τὸ κράτος καὶ ἡ πολιτικὴ ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται
εἰς τὸν χριστιανισμὸν τὸν νεωστὶ ἐφευρεθέντα ὑπὸ τῶν κκ. Σο-
λοβιὼφ καὶ Τολστόη. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ παρατηροῦμεν
ὅτι μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν τοῦ κ. Σολοβιὼφ
καὶ τοῦ κόμητος Τολστόη ὑπάρχει μεγάλη κατ' ἀρχὴν συνά-
φεια, καὶ δὴ μετῴν ἡ ὁσὴ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Ὁ
κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Σολοβιὼφ ἐκχριστιανισμὸς τῆς ἐπιστή-
μης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατ' οὐσίαν εἶνε ταυτόσημος πρὸς τὴν
Τολστοϊκὴν ἀποκήρυξιν ἀμφοτέρων ὡς ἐχθρῶν δέθεν τοῦ ἀλη-
θοῦς χριστιανισμοῦ. Ἡ ἄρνησις τοῦ «ἱστορικοῦ χριστιανισμοῦ»
καὶ ἡ προσδοκία ἐν τῷ μέλλοντι χριστιανισμοῦ τινος «επαγκο-
σμίου» εἶνε θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς τε θεολογίας τοῦ κ. Σολο-
βιὼφ καὶ τοῦ Τολστοϊσμοῦ.

(Ματθ. 17,7). Ὁ πολιτικός, ὡς υἱὸς τοῦ αἰῶνος
τούτου, ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ συμμορφοῦται πρὸς
τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ
συχνάκις καταφεύγει ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν βίαν, τὴν
πονηρίαν καὶ τὸ ψεῦδος, γινώσκων ὅτι πάντα ταῦτα
εἶνε ἀναγκαῖα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐνθα «ἀνάγκη
ἔλθειν τὰ σκάνδαλα». Ὁ πολιτικός δὲν διστάζει νὰ
ἀντιτάξῃ κακὸν ἀντὶ κακοῦ καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ὀφθαλ-
μῶν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, θεωρῶν ἐπιτετραμμένον ἐν
πάσῃ περιπτώσει τὸν δι' ἀπάτης καὶ δόλου θρίαμ-
βον τοῦ δικαίου κατὰ τῆς ἀδικίας. Κηρύττει πολέ-
μους ἐνεκὰ ὑλικῶν ὑπολογισμῶν, θανατοῖ τὸν ἔνο-
χον καὶ ἂν ἔτι οὗτος εἰλικρινῶς μετενόησῃ, καὶ διὰ
δόλου συλλαμβάνει καὶ ἐλέγχει τὴν ἔνοχὴν τοῦ
ἄρπαγος ἢ τοῦ ληστοῦ. Ἐπιτρέπεται καὶ προσήκει
νὰ κριθῇ ὁ πολιτικός οὗτος ἐξ εὐαγγελικῆς ἀπό-
ψεως; Ἡκιστα βεβαίως. Ἡ ἐφευρετικότης καὶ ἡ
πανουργία τοῦ διαβληθέντος εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ
οἰκονόμου, προδάντος πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτοῦ εἰς
καταβολίευσιν τῶν λογαρισμῶν τοῦ κυρίου αὐτοῦ
(Λουκ. 16,1—), εἶνε πράξις ἥκιστα ἀνεκτὴ ἐν τῇ
βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ, ὃ εἰς ταύτην ἕμως προβάς
πανουργὸς οἰκονόμος ἐπηνέθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου κυρίου
αὐτοῦ ὡς φρόνιμος καὶ ἐπικροτεῖται βεβαίως καὶ ὑπὸ
πάντων τῶν υἱῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, οἵτινες «φρο-
νιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός εἰς τὴν γενεάν
τὴν ἑαυτῶν εἰσι» (Λουκ. 16,8).

Ἐκ χριστιανικῆς ἀπόψεως «ἡ κακία τοῦ κό-
σμου τούτου» εἶνε φαινόμενον ἀναγκαῖον, ἢ δὲ πάλῃ

ἐν αὐτῷ τοῦ φυσικοῦ κακοῦ πρὸς τὸ φυσικὸν ἀγαθὸν εἶνε διηγεκῆς. Τὸ ἔργον δὲ τοῦ Μεσσίου δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων καὶ διατάξεων τῶν κοσμικῶν κρατῶν, ὡς ἐφρανόζοντο οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδρύσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις εἶνε βασιλεία οὐχὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ἴδου πῶς σκέπτεται περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁ αἰδίδιμος Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος. «Ὁ Σωτὴρ Χριστὸς συνέστησεν Ἐκκλησίαν καὶ οὐχὶ κράτος. Τῇ δυνάμει τοῦ ἐσωτερικοῦ νόμου τῆς χάριτος οὗτος διευθετεῖ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ τὸ κράτος προσπαθεῖ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐξωτερικοῦ νόμου νὰ τακτοποιήσῃ καὶ περιφρουρήσῃ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων καὶ τὸν πολιτικόν. Τοῦτου ἕνεκα τὸ κράτος οὐχὶ πάντοτε δύναται νὰ ἀκολουθῇ τὰς ὑψηλὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἔχει ἰδίαν ἀρχάν, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἀποβαίῃ ἀνάξιον τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ χριστιανισμὸς π. γ. λέγει «τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ (δι' ἀδικίας ἐπὶ δικαστηρίου) τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.» Ἀλλὰ τὸ κράτος δὲν δύναται νὰ εἰπῃ εἰς τὸν παθόντα «δὸς εἰς τὸν ἄρπαγα καὶ ὅ,τι εἰσέτι οὗτος δὲν ἀφήρεσεν ἀπὸ σοῦ». Μὲ τοιοῦτον νόμον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατηθῇ κράτος, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι καὶ ἀγαθοὶ καὶ πονηροί. Διὸ κατ' ἀνάγκην λέγει εἰς τὸν παθόντα, ἀποτάθητι εἰς τὸ δικαστήριον, ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου δὲ ἀναγκάζεται ὁ πονηρὸς ἢ ἀναιδὴς ἄρπαξ νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ ἄρπαγόν, ἐ-

λεγχόμενος καὶ τιμωρούμενος διὰ τὴν ἄρπαγὴν. Ἴδου καὶ ἄλλο ἀπόφθεγμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἀναφερόμενον εἰς τὰς τιμωρίας, ἃς καθώρισεν ὁ νόμος τοῦ Μωυσέως: «Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντ' ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ» (Ματθ. 5, 38, 39). Ἀλλὰ καὶ τὸ παράγγελμα τοῦτο ἢ κυβερνητικὴ νομοθεσία ἀδυνατεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ. Ὁ Σωτὴρ δὲν εἶνε κώδιξ ποινικός, οὐδὲ ὁμιλεῖ οὕτως, ἵνα μεταβάλλῃ τὸ εἶδος καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ποινῆς. Παραδίδει νόμον πνευματικόν, τὸν νόμον τοῦ ὑπομένειν καὶ μὴ ἀπαιτεῖν τιμωρίας διὰ τὴν ὕβριν»³.

Ἀλλὰ, θὰ ἀντίπη τις καὶ ἐνταῦθα, ὁ χριστιανισμὸς λοιπόν, ὅστις ἐξαγιάζει τοὺς πιστοὺς καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, δὲν ἐξαγιάζει ὡσαύτως καὶ τὰς χριστιανικὰς κοινωνίας καὶ τὰ κράτη, δὲν ἐξαγιάζει καὶ τὸν βίον καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τούτων; Εἰς τὴν ἀντίρρησιν ταύτην θὰ ἀπαντήσωμεν ὡς ἐξῆς. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν γινώσκει κοινωνίας καὶ κράτη, ἀλλὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα. Ἡ μόνη κοινωνία, ἣν

3. Συλλογὴ γνώμων καὶ κρίσεων, τ. ε', μ. 1ον σελ. 129—134.

Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ μεγάλου ὀρθόδοξου θεολόγου ἀποτελεῖ ἰσχυρότατον ἔλεγχον κατὰ τὸ Βλαδ. Σολοβιόφ, ὅστις ἐν τῷ φυλλαδίῳ «Τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἠθικὴ» πειράται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ κακούργα οὐδὲν δικαίωμα ἔχουσι νὰ ὀρίζωσι τὴν ἐνοχλήν τοῦ δικαιοῦ καὶ νὰ τιμωρῶσιν αὐτόν, καὶ τοῦ κόμητος Τολστόφ, τοῦ ἱστορικοῦ ἐρμηνεύοντος τοὺς λόγους τοῦ Ἐυαγγελίου «μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1).

ἔχει ὑπ' ὄψει τὸ Εὐαγγέλιον, εἶνε ἡ Ἐκκλησία, κοινωνία μὲν οὐσα καὶ αὕτη, ἀλλὰ κοινωνία διάφορος καὶ διακεκριμένη τῶν λοιπῶν κοινωνιῶν. Ὅτι δὲ ἐπὶ ἄλλων ἀρχῶν βασιζέται ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἢ τὰ πολιτικὰ συστήματα, ἐκφαντικώτατα ἐδήλωσεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς πρὸς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ ἐξ ἀφορμῆς ἀκριβῶς παραπλησίας τινὸς συγγύσεως ὑπ' αὐτῶν τῶν πολιτικῶν συστημάτων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. «Οἴδατε, εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὅς ἐάν θέλη ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἐάν θέλη ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δούλος» (Ματθ. 20, 25—26). Καὶ εἶπε τοὺς λόγους τούτους ὁ Ἰησοῦς Χριστός, οὐχὶ διότι ἠρνεῖτο τὸ νόμιμον τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν καὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ἐθίμων⁴, ἀλλὰ διότι ὁ σκοπὸς τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος συνίστατο, ὡς ἤδη ἐλέγθη ἀνωτέρω, οὐχὶ ἐν τῇ βελτιώσει τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐν τῇ προετοιμασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως γένωνται ἄξιοι πολῖται

4. «Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δούλον ἔχων ἀποτριβόντα ἢ ποιμαίνοντα, ὅς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, παρελθὼν ἀνάπεται· ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, ἐτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ; μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκεῖνο, ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ» (Λουκ. 17, 7—9).

τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Διὸ καὶ βλέπομεν ὅτι ὁ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος καὶ ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ἔθνεσιν ἀκολουθεῖ κατ' οὐσίαν τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἣν καὶ πρὸ Χριστοῦ ἠκολούθει ἐν τοῖς ἐθνικοῖς. Οἱ αὐτοὶ πόλεμοι, αἱ αὐταὶ καταδουλώσεις τοῦ ἐνός ἔθνους ὑπὸ τοῦ ἄλλου, ὁ αὐτὸς θρίαμβος τῆς ἰσχύος κατὰ τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν διεθνῶν σχέσεων, ἡ αὐτὴ κυριαρχία τῆς διαφθορᾶς, τῶν ἐγκλημάτων, τοῦ ψεύδους καὶ τῆς μοχθηρίας ἐν ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσιν, οἷα κατ' οὐσίαν ὑφίστατο καὶ παρ' ἐθνικοῖς.

Ἄλλως τε τί τοῦ πολιτικοῦ βίου ἡδύνατο νὰ ἐξαγιάσῃ τὸ Εὐαγγέλιον; Τὸν πόλεμον; ἀλλ' ἐρρέθη «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. 5, 44). Τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν; ἀλλὰ καὶ περὶ ταύτης ἐλέγθη «Οὐκ ἐνὶ Ἑλλήνι καὶ Ἰουδαίῳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστίᾳ, βάρβαρος, Σκύθης, δούλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ. 3, 11). Τὴν ἐδαφικὴν κατοχὴν; ἀλλ' ἐρρέθη «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς» (Ψαλ. 23, 1).

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ πᾶσα διάταξις μὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς «Ἀλλ' ὅς ἐάν θέλη ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἐάν θέλη ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δούλος» (Ματθ. 20, 26—28) εἶνε ἐξ εὐαγγελικῆς ἀπόψεως ἀπαράδεκτος. Εἶνε ὁμοίως δυνατὸν, ἐρωτώμεν, ἐν τῷ σημερινῷ πολιτικῷ βίῳ αἱ σχέσεις τῶν ἀρχόντων πρὸς τοὺς ἀρχομένους νὰ συμβαδίζωσιν ἀκριβῶς καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει πρὸς

τὸ εὐαγγελικὸν τοῦτο παράγγελμα; Τί θὰ συνέβαινε, λ. γ., ἂν τις ἀπῆτει τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῆς ὑψηλῆς εὐαγγελικῆς ἀρχῆς «Μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ραπίσῃ ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγῶνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον» (Ματθ. 5, 37—), ἥτις ἀρχὴ τυγχάνει ἄλλως ἐφαρμόσιμος καὶ ἐπιβάλλεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, τῷ ψυχικῷ, τῶν ἀνθρώπων βίῳ;

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τοῦ ἀληθοῦς τούτου φύλακος καὶ ἐκδηλωτοῦ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος, θὰ ἴδωμεν ὅτι αὕτη οὐδέποτε εὐλόγησεν ἢ ὑπέθαλψε τοὺς πολέμους καὶ ὑπὲρ τῶν ὑψηλοτάτων ἐτι σκοπῶν ἐπιχειρουμένους. Εὐλόγησε πολλάκις, εἶνε ἀληθές, τὰ τέκνα αὐτῆς ἀπερχόμενα εἰς τὸν ἀγῶνα, εὐχῆθη περὶ τῆς νίκης τῶν ὀρθοδόξων καὶ οὐδέποτε ἐλησιμόνησεν ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτῆς τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις πεσόντας, ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξαγίας καὶ δικαίωσις τοῦ πολέμου ἐκ χριστιανικῆς ἀπόψεως. Ὁ πόλεμος, οἷοςδήποτε καὶ ἂν εἶνε καὶ ἐξ οἰωνοῦποτε λόγων καὶ ἂν προέρχεται, εἶνε κατὰ τὴν δόξαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἰ καὶ ἀναπόφευκτον πολλάκις, ἀλλὰ πάντοτε ὁμοῦ κακὸν καὶ μόνον κακόν, διὸ καὶ διαρκῶς αὕτη εὐχεται ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ μέγα τοῦτο δυστύχημα καὶ κακὸν συμβῆ

ποτε νὰ περιπέσωσι καὶ τὰ ἴδια αὐτῆς πιστὰ τέκνα, αὕτη ἐνισχύει καὶ ἐμψυχοῖ αὐτὰ διὰ τῆς εὐλογίας αὐτῆς, ὡς ἐνεψύχου ποτὲ καὶ τοὺς ἁγίους μάρτυρας βαδίζοντας εἰς τὰ μαρτύρια, καὶ εὐχεται ὑπὲρ αὐτῶν, ὡς εὐχεται καὶ περὶ τῶν «καμνόντων» καὶ «αἰγμαλώτων.» Ἔτι ὀλιγώτερον ἢ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶνε δυνατόν ποτε νὰ ἐπιδοκιμάσῃ καὶ εὐλογῆσῃ τὴν καταδυναστευσιν τῆς μιᾶς ἐθνικότητος ὑπὸ τῆς ἄλλης καὶ τὰς κατακτήσεις ξένων χωρῶν, ὑφ' οἰωνοῦποτε εὐλογον πρόσχημα καὶ πρὸς οἰωνοῦποτε σκοπὸν, καὶ ἱερὸν ἔτι, καὶ ἂν γίνωνται.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐνέκρινεν ἢ ἐξηγίασεν ἐν τι ὠρισμένον εἶδος πολιτικῆς διοικήσεως. Αὕτη ἐξ ἰσοῦ καλῶς δύναται νὰ συμβιώσῃ ὑπὸ πολιτικὴν μοναρχίαν καὶ ἐν συνταγματικῇ ἢ δημοκρατικῇ ἐλευθερίᾳ, διότι γνωρίζει τὸν προορισμὸν αὐτῆς καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀναμιγνύηται εἰς σφαίρας ξένας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. «Ναί, εἶνε ὠφέλιμος, λέγει καὶ πάλιν Φιλάρετος ὁ Μόσχας, εἶνε ὠφέλιμος ὁ σύνδεσμος τοῦ θυσιαστηρίου πρὸς τὸν βασιλικὸν θρόνον· δὲν εἶνε ὁμοῦς ἢ ἀμοιβαία ὠφέλεια ἢ πρώτη βᾶσις τοῦ συνδίσμου τούτου αὐτῶν, ἀλλ' ἡ αὐτοτελὴς ἀλήθεια, ἥτις στηρίζει καὶ τοῦτον καὶ ἐκεῖνο. Εὐτυχία καὶ εὐλογία εἰς τὸν βασιλέα τὸν προστατεύοντα τὸ θυσιαστήριον· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῆς προστασίας ταύτης τὸ θυσιαστήριον δὲν διατρέχει κίνδυνον καταπτώσεως. Καλῶς ποιεῖ καὶ ὁ ἱερεὺς ὁ κηρύττων τὴν πρὸς τὸν βασιλέα τιμὴν, ἀλλ' οὐχί ποτε διὰ τὸν

λόγον τῆς ἀμοιβαιότητος, ἀλλὰ διότι ἀπλῶς ἔχει πρὸς τοῦτο καθήκον, ἐξ οὗ καὶ ἐνδέχεται νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ ἄνευ ἐλπίδος ἀμοιβαιότητος» (Φιλαρέτου Μητρ. Μόσχας Λόγοι καὶ Διδασκαί, Τ. 2, σελ. 195).

Ἐπιτρέπει παρομοίως ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ποικίλας ἄλλας σχέσεις συναλλαγῶν μεταξὺ τῶν τέκνων αὐτῆς· ἀλλὰ δὲν παραλείπει ὅμως νὰ διακηρύττῃ εἰς πάντας εὐσταθῶς ὅτι ἐν ταῖς ὑποθέσεσι ταῖς θρησκευτικαῖς εἶνε ἴσοι πρὸς ἀλλήλους ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ στρατιώτης, ὁ πλούσιος καὶ ὁ πτωχός. Καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς δὲ δικαιοσύνης ἡ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας εἶνε διάφορος. Ἐκεῖ ἐνθα τὸ κράτος βλέπει ἐγκληματίαν καὶ κακοῦργον, ἄξιον βασάνων καὶ τιμωρίας, ἡ Ἐκκλησία ἔβλεπε καὶ βλέπει πάντοτε τέκνον αὐτῆς ἁμαρτωλὸν καὶ δυστυχές, ἄξιον δακρύων καὶ οἰκτιρισμῶν.⁵

5. Ὁ θαυμαστός τοῦ παπικοῦ συστήματος Σολοβιόφ ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ ἐπὶ Βυζαντινισμοῦ καὶ τῆ Ρωσσίας ἐξ ἑλοκλήρου ἀντιπαρέρχεται τὴν θεμελιώδη ταύτην ἀρχὴν τῶν σχέσεων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Πέτρος ὁ Μέγας κατὰ τὴν γνωστὴν πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ σύγκρουσιν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἠθικὴν ὑποστήριξιν, καὶ τοῦτο διότι ἡ ἠθικὴ αὕτη ὑποστήριξις θὰ εἶχε δι' αὐτὸν κύρος τι, μόνον ἐὰν ἡ ρωστικὴ ἱεραρχία ἐξεπροσώπει «παγκόσμιόν τινα καὶ ἀνωτέραν τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἐθνικότητος ἀρχήν», ἣτις νὰ εἶχε τὸ τελευταῖον αὐτῆς στήριγμα «εἰκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ κράτους», ὅλ' ἐν τῷ πάπῳ. Ἄλλ' οὕτως ὅμως συνέβησαν τὰ πράγματα; Ἐξήτα' ἀρὰ γὰρ τότε ὁ Μέγας Πέτρος τὴν καθυστάθασιν τῆς συνειδήσεω

Κατὰ ταῦτα, ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πάντοτε ἦτο ξένη πρὸς τὴν πολιτικὴν. Ἄλλ' ὅμως, ἀντιλέγουσιν, ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅτι ἡ «χριστιανικὴ πολιτικὴ» ὑφίστατο οὐχὶ μόνον κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει, καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ αὕτη ἔσχεν ἀπτοὺς καρπούς ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν γένει τῇ Δύσει. Βεβαίως ὅτι ὑπῆρξεν ἐν τῇ Δύσει τοιαύτη πολιτικὴ εἶνε γεγονός ἀδιαρριλονεϊκῆτον· ἀλλ' ὀκριβῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς ταύτης διδάσκουσιν, ὅποσον πρέπει πάντοτε νὰ δυσπιστῆ τις πρὸς τὸν χριστιανικὸν χαρακτῆρα τῆς τοιαύτης «χριστιανικῆς πολιτικῆς». Καὶ πράγματι, ὅποιοί τινες ἦσαν οἱ καρποὶ τῆς θαυμάζομένης πολιτικῆς; Δὲν εἶνε αἱ σταυροφορίαι καὶ

αὐτοῦ ἢ τι ἄλλο; Ἐὰν ἐζήτει τὴν ψυχικὴν ἰατρειάν, θὰ εὕρισκετο, νομίζομεν, καὶ δι' αὐτὸν Νικόλαός τις Σκλόζ, ὡς ποτε εὕρηθη διὰ τὸν βασιλέα τῆς Μόσχας Ἰωάννην τὸν Τρομερόν. Ἐὰν ὅμως ἐζήτει μόνον τὸ ἐξωτερικὸν κύρος τῆς Ἐκκλησίας, διὰ νὰ συγκυλώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ, ἡ σύνοσις βεβαίως ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς τότε ἱεράρχας νὰ δώσωσιν οἷαν ἔδωκαν ἀόριστον ἀπάντησιν. Ἡ ἱεραρχία οὐδὲν εἶχε δικαίωμα νὰ περιβάλῃ διὰ τοῦ κύρους αὐτῆς πράξεις καθαρῶς πολιτικῆς. Ὅτι δὲ προέκειτο περὶ ὑποθέσεως πολιτικῆς καὶ οὐχὶ περὶ ψυχικῆς παραμοθίας, κατάδηλον γίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Πέτρος ἀπῆτει παρὰ τῶν τότε ἱεραρχῶν οἶονεὶ ἔγκρισιν τῆς ἐπιβαρυνούσης τὴν συνειδήσειν αὐτοῦ πράξεως καὶ δὴ ἐνουπογράφει, ὅπως ἡμεῖς, λέγει ὁ Πέτρος, ἀποβλέποντες εἰς τοῦτο ἔγωμεν τὴν συνειδήσειν ἡμῶν μὴ βεβαρτημένην. Ὡς πᾶς τις ἐννοεῖ, μετὰ τοιαύτης παρακλήσεως λυσιτελέστερον διὰ τὸν Πέτρον ἦτο νὰ ἀποταθῇ πρὸς τὸν πάπαν τῆς Ρώμης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἱεραρχίαν ὀρθόδοξον.

οί εκκλησιαστικοί πόλεμοι, ὁ καταδιωγμὸς τῆς ἐθνικότητος ταύτης ὑπὸ ἐκείνης χάριν τῶν συμπερόντων τῆς θρησκείας, ἡ ληστρική κατάκτησις ξένων χωρῶν κτλ. κτλ., τὰ μόνα ἀποτελέσματα τῆς ἐπαινουμένης ταύτης πολιτικῆς; Ἐσκέφθη ὁ παπισμὸς νὰ ἐπέμβῃ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν καὶ ἐξηγίασε πανηγυρικῶς εἰδὸς τι δικαστικοῦ συστήματος, τὸ ἐξαγιασθὲν ὁμοῦς σύστημα, ἡ ἱεροχρισία, καὶ σήμερον ἔτι προκαλεῖ τὴν φρίκην καὶ τὰς ἀρὰς τῶν ἀνθρώπων.⁶

Τοιαύτην «χριστιανικὴν πολιτικὴν» ἐπιθυμοῦσι νὰ ἐμφυτεύσωσι καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ οἱ παρ' ἡμῖν τῆς Δύσεως θαυμασταί; Ἴδού ἐπὶ δε-

6. Ἐν κειρῷ τῆς πολωνικῆς ἐπικρατείας τοῦ 1863 περιερίετο ἐν Μόσχᾳ ἐπιστολὴ τις κατὰ τοῦ ρωστικοῦ κλήρου, λέγουσα πρὸς τοὺς ἄλλοις: «ὅτι σὺν μέγα καὶ εὐγενὲς ρωσικῶν ἔθνος μένει νῦν ἄνευ ποιμένων, ἐνῶ ἕκαστος ξένος (καθολικὸς ἱερεὺς τῶν Πολωνῶν) εἶνε πλήρης ζωῆς, σκέψης καὶ θελήσεως.» Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ περικλητὸς Μητροπολίτης τῆς Μόσχας Φιλάρετος ἔγραψε τότε τὰ ἀκόλουθα. «Ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης νομίζει, φαίνεται, ὅτι, ὅταν οἱ ποιμένες ἐκτελῶσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῶν καθήκοντα, εἶνε μὴδὲν, ἀρχίζουν δὲ νὰ ὑφίστανται τότε μόνον, ὅταν ἐκ τῶν ἔργων τῆς πίστεως μεταπηδῶσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς πολιτικῆς. Καὶ ἐπιτυχεν ὅντως ἐν τῇ ὑποδείξει παραδείγματος καὶ διὰ τὸν ρωσικὸν κλῆρον. Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶνε οἱ ξένδοι οἱ κηρύττοντες τὴν ἀνταρτίαν, οἱ εὐλογῶντες τοὺς ἀντάρτας, οἱ ὑπηρετοῦντες ἐν ταῖς συμμορίαις τῶν ἀνταρτῶν, οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς ἀπαγχονιστάς.» (Συλλογὴ γνώμων καὶ κρίσεων, τ. 4, μ. 4, σελ. 485).

καπέντε ἤδη αἰῶνας ὑφίστανται κράτη οἰκούμενα καὶ διοικούμενα ὑπὸ χριστιανῶν· καὶ ὁμοῦς ποῦ καὶ πότε ὑπῆρξε κράτος, οὐ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ διείπετο πράγματι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς καθαρᾶς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας; Βεβαίως αἱ σταυροφορίαι καὶ ἡ ἱεροχρισία δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς καρποὶ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ἀλλὰ μήπως καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν συγγρόνων χριστιανικῶν κρατῶν τὰ πράγματα ἔχουσι καλλίτερον; Δὲν ἐπικρατεῖ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐν μὲν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ εὐρεία ἀνάπτυξις τῆς ἰδιοτελείας καὶ τῆς τυπικῆς δικαιοσύνης ἀντὶ τῆς ἀληθοῦς, ἐν τῇ ἐξωτερικῇ δὲ ὁ ἐγωισμὸς ἐν ἐπιφοβοῖς διαστάσει καὶ ἡ παντελὴς ἄρνησις καὶ τῆς τυπικῆς ἔτι δικαιοσύνης;

Μόνον ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἔθνικῳ κόσμῳ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης συνεδίοντο ὀργανικῶς τὸ κράτος καὶ ἡ θρησκεία. Κατὰ τὸν νόμον ὁμοῦς τῆς χάριτος κράτος καὶ θρησκεία εἶνε δύο αὐτετελεῖς παραγωγεῖς τῆς ἔθνικῆς ζωῆς. «Παντάχθου, λέγει καὶ πάλιν ὁ περικλητὸς τῆς Μόσχας Μητροπολίτης Φιλάρετος, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν καὶ τῶν ἔθνικῶν ναῶν ἀνηγέρθησαν θυσιαστήρια χριστιανικά. Τίς ἰσχυρὸς βασιλεὺς ὑπεβόηθησε τὴν μεγίστην ταύτην μετατροπὴν; Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας. Ἀλλὰ πῶς; Προσῆλθεν οὗτος εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Χριστοῦ, ὅτε τοῦτο ἴστατο ἐν εὐρείᾳ ἐκτάσει ἀνά τὴν Ἀσίαν, Εὐρώπην καὶ Ἀφρικὴν·

καί προσήλθεν οὐχί ὅπως ὑποστηρίξῃ τοῦτο διὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπως μεθ' ὅλης τῆς αὐτοῦ μεγαλοπρεπείας κλίνη τὸν αὐχένα πρὸ τῆς ἱερότητος αὐτοῦ. Ὁ ζῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐνωρὶς ἤδη ἐξεμυκτήρισεν ἐκείνους, οἵτινες ἀργότερον διανοήθησαν νὰ ταπεινώσωσι τὴν θεῖαν θρησκείαν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης συναγωγῆς· ἵνα ποιήσῃ καταγέλαστον τὴν σοφιστείαν αὐτῶν, ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ἐβράδυνε νὰ καλέσῃ ἰσχυρὸν βασιλέα εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦτο ἐνῶ ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἀνίσταντο πρὸς ἀφανισμόν τοῦ θυσιαστηρίου τούτου βασιλεῖς, ἔθνη, ἱερεῖς τῶν ἐθνῶν, σοφοί, ἡ ἰσχύς, ἡ τέχνη, ἡ πλεονεξία, ἡ πανουργία, ἡ λύσσα. Ποῖον τέλος τὸ ἀποτελεσμα; Πάντα ταῦτα ἐξέλιπον, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἵσταται, καὶ τοῦτο ὄχι διότι ὑποστηρίζεται ὑπὸ ἀνθρωπίνης δυνάμεως». (Φιλαρέτου, Μητρ. Μόσχας, Λόγοι καὶ Ὁμιλίαι, τ. 2 σελ. 1848).

Γ.

Συναφές πρὸς τὰ ζητήματα περὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς τυγχάνει τὸ ζήτημα τὸ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς, ὡς γνωστόν, ἐκφαίνεται ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ τελειοποιήσει τῆς μηχανικῆς, ἐν τῇ παραγωγικότητι τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας ἐν πᾶσι τοῖς εἰδεσιν αὐτῆς, ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ τελειοποιήσει τῶν

κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν σχέσεων κτλ. κτλ. Εἶνε δυνατόν τὰς ἐκφάνσεις ταύτας πάσας ἢ τινὰς αὐτῶν νὰ θεωρήσῃ τις ὡς ὄργανα ἀναπόφευκτά πρὸς ἐμπέδωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἢ, ἐν γένει, εἶνε δυνατόν νὰ ὀνομάσῃ τις εἰδὸς τι τῶν ἐκφάνσεων τούτων καθαρῶς «χριστιανικόν», ὡς τινες θέλουσι, καὶ νὰ συνδέσῃ αὐτὸ διὰ τοῦτο πλειότερον τοῦ δέοντος πρὸς τὴν θρησκείαν; Ἴδωμεν.

Ἐχομεν βεβαίως μεγάλους χριστιανούς ποιητάς καὶ φιλοσόφους· ἔχομεν διασήμους ρήτορας καὶ διαπρεπεῖς καλλιτέχνους. Καὶ ὅμως, ὅταν πρόκηται νὰ συγκρίνωμεν αὐτοὺς πρὸς τὰς μεγαλοφυΐας πάντων τῶν χρόνων καὶ τῶν ἐθνῶν, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐμολογήσωμεν ὅτι οὐχὶ ὑπέρτεροι, ἀλλὰ «σχεδόν» ἴσοι τυγχάνουσι πρὸς τοὺς μεγαλοφυεῖς ὁμοτέχνους παρρηχημένων ἐποχῶν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦσαν ἐθνικοί, ἐθνικοὶ δὲ ἐπίσης ἦσαν καὶ ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Κικέρων, ἄνευ δὲ τῶν μεγάλων τούτων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος οὔτε ἡ ὕπαρξις ἐν τῷ χριστιανισμῷ μεγάλων ρητόρων θὰ ἦτο δυνατὴ, οὔτε δὲ καὶ σήμερον ἔτι δύναται ἄνευ αὐτῶν νὰ σχηματισθῇ ἔννοια πλήρης περὶ τοῦ ὄψους τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ἐχει ἡ Ρώμη τὸν Παραῆλ καὶ τὸν ναόν τοῦ ἁγίου Πέτρου. Ἀλλ' ὁ Παραῆλ καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου θὰ ἦσαν ποτε δυνατοὶ ἄνευ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ἄνευ τοῦ Πανθίου καὶ τοῦ Κολλοσσαίου; Μήπως καὶ νῦν ἔτι ὑπάρχει τι ἐν ταῖς

ώραιαις τέχναις δυνάμενον νά επισκιάση ἢ τούλάχιστον ἀντικαταστήσῃ τὴν τέχνην τὴν κλασικὴν; Ὅταν λοιπὸν τινες νομίζωσιν ὅτι, διότι ὑπῆρξεν ἐν τῇ Δύσει ὁ Παραῆλ καὶ ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος, ἐπεταί ἀναγκαίως ὅτι ὁ παπισμὸς εἶνε τὸ μᾶλλον καρποφόρον χριστιανικὸν σύστημα καὶ ἢ μᾶλλον τελεία ἔκφρασις τοῦ χριστιανισμοῦ, εὐδῆλον ὅτι παραλογίζονται οἰκτρῶς.

Βεβαίως ὁ χριστιανισμὸς οὐδέποτε διανοήθη νά παρακωλύσῃ τὴν συνήθη φορὰν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν τεχνῶν, οὐδὲ ἐξανέστη ποτὲ κατ' αὐτῶν. Εἶνε γνωστὴ ἡ χαρακτηριστικὴ διήγησις περὶ τοῦ ἱεροῦ μανδηλίου. Ὅτε ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λυγάρου ζωγράφος ἰταλαιπωρεῖτο μὴ δυνάμενος νά λάβῃ τὴν εἰκόνα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὄχι μόνον δὲν κατέκρινε τὴν ἀπόπειραν ταύτην αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εὐδόκησε νά ἐξαγάγῃ αὐτὸν τῆς ἀμηχανίας, αὐτὸς θαυμαστῶς ἐξεικονίσας τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μανδηλίου. Ἐν γένει ὁ Κύριος ἡμῶν οὐδέποτε ἀπεκήρυξε τὴν συνήθη φορὰν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, οὐδὲ ἐσκέφθη νά μετατρέψῃ αὐτήν. Οὐχ ἥττον ὅμως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐκήρυξε καὶ ὑπέδειξεν ὅτι ἡ παρούσα ζωὴ δὲν εἶνε ἡ ἀληθής, ὅτι ἡ ἀληθὴς ζωὴ ἄρχεται πέραν τοῦ τάφου, καὶ ὅτι ἡ ὅλη ἔννοια τῆς νῦν ζωῆς συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποτελεῖ προπαρασκευαστικὴν βαθμίδα διὰ τὴν μέλλουσαν.

Ἡ τέχνη εἶνε φαινόμενον ἐπίγειον καὶ

πρόσκαιρον, ὅπερ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν μέλλουσαν καὶ μένουσαν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ δύναται νά ἐξεικονίσῃ ποτὲ τὴν θεῖαν ἀλήθειαν, καίτοι πολλάκις συνειθίζομεν νά ἀποκαλώμεν τὴν τέχνην θεῖαν, οὐράνιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐν τῇ τέχνῃ ἐξεικονίζεται καὶ ἀναπαριστᾶται τὸ κάλλος καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τῆς περίξ φύσεως, διὸ καὶ χρησιμεύει αὐτῇ ὡς φωστήρ, ὅστις καταυγάζει τὸν δρόμον τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ φωτός τῆς ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ὠραιότητος, καὶ δὲν ἀφίνει τὸν ἄνθρωπον νά κυλίηται ἐν τῷ σκότει τῆς ἀπάτης, τῆς κακίας καὶ τῆς βαρβαρότητος. Ἄλλ' ἡ σημασία τοῦ φωστήρος τούτου παύει εὐθύς ὡς παρακάμφωμεν τὰ ὅρια τῆς παρούσης ζωῆς καὶ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν τὴν καταυγαζομένην ὑπὸ ἀσυγκρίτως λαμπροτέρου φωτός, ὅπως καταπαύει ἐν τῷ ἡλιακῷ φωτὶ ἡ σημασία τοῦ ἡλεκτρικοῦ λαμπτήρος, τοῦ ἄλλως χρησίμου καὶ λίαν σημαντικοῦ ἐν τῇ ζοφῶδει νυκτί. Ἡ τέχνη εἶνε χρησίμος εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς παρούσης ζωῆς, διὸ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν οὐδεμίαν ἐποίησεν ἀπαγόρευσιν δυναμένην νά παρακωλύσῃ τὴν τακτικὴν πορείαν αὐτῆς. Ἄλλ' ὅπως ὅμως προκειμένου περὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς δὲν συνίστησε διακεκριμένην τινὰ «χριστιανικὴν» ἐπιστήμην καὶ πολιτικὴν, ἀλλ' ἀρῆκε τὰ πράγματα νά βαίνωσι τὴν φυσικὴν αὐτῶν ὁδόν, οὕτω καὶ τὴν τέχνην ἀρῆκε νά βαίῃ ὡς ἔβαινε καὶ πρότερον ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἄν δὲ ἐν τοῖς ἔθνε-

κοίς ἢ τέγνη συνεδέετο στενωῶς πρὸς τὴν λατρείαν, ἐκ τούτου δὲν ἐπιταί ὅτι καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ὑπάρχει ὁ τοιοῦτος στενὸς σύνδεσμος. Ἀνθρώπινον ὦν πλάσμα ὁ ἔθνισμός, εἶχε φυσικῶς ἀνάγκην ὑποστηρίξεως διὰ τῆς ἐξωτερικῆς λάμπειας, ἐνῶ διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ πνεύματος ἢ ἐξωτερικὴ αἴγλη εἶνε κατ' οὐσίαν ἀδιάφορος. Ὁ χριστιανὸς ἐξ ἰσοῦ καλῶς δύναται νὰ προσευχηθῆ ἐν μεγαλοπρεπεῖ καὶ πλουσίως κεκοσμημένῳ ναῷ καὶ ἐν πενιχρῷ παρεκκλησίῳ, ἐξ ἰσοῦ εὐλαβῶς ἀσπάζεται τὰ ἀριστουργήματα διασήμων καλλιτεχνῶν καὶ τὰ ἀκαλαίσθητα προϊόντα ἀδεξίων τεχνητῶν, καὶ ἐξ ἰσοῦ συγκινεῖται ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς μουσικῆς ἀρμονίας καὶ τῆς μονοτόνου ψαλμωδίας. Τούτου ἕνεκα καὶ οἱ πτερές τῆς Ἐκκλησίας, καίτοι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀριστοὶ γινῶσται καὶ καλλιεργῆται τοῦ καλοῦ, καίτοι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν πολὺ συνετέλεσαν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς τέχνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ὁμῶς παρεγνώρισαν τὴν οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ θρησκείας καὶ τέχνης, οὐδέ προσέδωκαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πλείονα τοῦ δέοντος σημασίαν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς. Τείνοντες τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὰ ὑψηλὰ καὶ πνευματικά, ἤρχοντο οὗτοι προκειμένου περὶ τῶν τεχνῶν εἰς ὅ,τι ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ «κόσμος» καὶ ὅ,τι κατωρθώθη διὰ τῶν κόπων καὶ τῶν φροντίδων αὐτοῦ.

Καὶ οὕτω μὲν ἐσχέθη πάντοτε ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή, ἣτις ἀείποτε διεκρίθη διὰ τὸ βάθος καὶ

τὴν καθαρότητα τῆς ἀντιλήψεως τῆς ὑψηλῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ὁμῶς καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ παρατηρεῖται διάφορος πῶς ἀντίληψις τῶν πραγμάτων. Ἡ δυτικὴ δηλ. Ἐκκλησία μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπλὴν χρησιμοποίησιν τῆς τέχνης ἐν τῇ λατρείᾳ, προσέδωκεν εἰς αὐτὴν σημασίαν πλείονα τοῦ δέοντος, θεωρήσασα αὐτὴν τοῦτ' αὐτὸ ἀπαραίτητον βοήθημα τῆς θρησκείας. Πόθεν δὲ ἡ τοιαύτη ὑλικωτέρα ἀντίληψις; Ἐκ τούτου ἀναμφιβόλως, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις ἐν τῷ καθολικῷ κόσμῳ, ὑπὸ τὸ διέπον αὐτὸν παπικὸν πνεῦμα τὸ καταδιδάσαν τὰ πάντα ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, εὔρηται σχεδὸν ἐν τῇ βαθμίδι τοῦ φετιγισμοῦ⁷. Διὰ τοῦς

7. Κατὰ τοῦ τοιοῦτου χαρακτηρισμοῦ τοῦ καθολικοῦ κόσμου ὅρ' ἡμῶν δύναται νὰ ἀντιπῶσιν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τοῦ ἀμαθῶς πλήθους τῶν ὀρθόδοξων δὲν εἶνε ἀνώτερον τῆς θρησκευτικῆς συνείδησεως τοῦ καθολικοῦ ὄχλου. Ἀπαντῶμεν ὁ βαθμὸς τῆς καθαρότητος καὶ τοῦ βάθους τῆς χριστιανικῆς συνείδησεως ἔθνος τινὸς ὀρίζεται οὐχὶ διὰ τῆς ποσότητος τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ γνώσεων, ἀλλὰ διὰ τοῦ ποιοῦ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ διηθήσεως, τῆς διευθύνσεως τῶν σκέψεων αὐτοῦ, τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας, τῆς καταστάσεως τῆς θελήσεως αὐτοῦ καὶ τῶν τοιοῦτων. Παρατεχόμενοι τὴν ὀρθότητα τοῦ κινήματος τούτου, κατ' ἀνάγκην ἢ ἀπολογησώμεθα ὅτι ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τοῦ βάθους καὶ τῆς καθαρότητος τῆς ἀντιλήψεως τῆς θρησκείας ὁ ὀρθόδοξος λαὸς ἵσταται ἀνώτερον τοῦ καθολικοῦ. Τοῦτο ἀνεγνωρίζεται καὶ ὑπ' αὐτῶν ἔτι τῶν μὴ φίλων πρὸς τὴν ὀρθόδοξίαν διακειμένων. Ἰδοὺ λ. γ. πῶς ἐκφρά-

κοθολικούς, τούς μεταβαλόντας τὸν πάπαν εἰς ἐπίγειον Θεόν, εἶνε βεβαίως ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἡ ὑπαρ-

ζεται ὁ προμνημονευθεὶς κ. Σολοβιὸν περὶ τοῦ ὀρθοδόξου ρωσικοῦ λαοῦ. Συνήθως, λέγει, τὰ ἔθνη θέλοντα νὰ ἐπαινώσωσι τὴν ἐθνικότητα αὐτῶν, ἐν τῷ ἐπαίνω συνεκφράζουσιν ἅμα καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ἰδεώδες. Ὁ Γάλλος λ. γ. ἠμιλεὶ περὶ τῆς ὡραίας Γαλλίας καὶ τῆς γαλλικῆς δοξῆς (la belle France, la gloire du nom Français)· ὁ Ἄγγλος περὶ τῆς παλαιᾶς Ἀγγλίας (old England)· ὁ Γερμανὸς περὶ τῆς Deutsche Freue κτλ. Πῶς ἐν παρομοίαις περιστάσεσιν ἐκφράζεται ὁ ρωσικὸς λαός; διὰ τίνος προσόντος ἐπικρατεῖ τὴν Ρωστίαν; Ὁνομάζει αὐτὴν ὡραίαν, ἠμιλεὶ περὶ τῆς ρωσικῆς δοξῆς ἢ περὶ τῆς ρωσικῆς τιμιότητος κτλ.; Οὐδὲν ἐκ τούτων, ἀλλὰ θέλων νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ὀνομάζει αὐτὴν «ἁγίαν Ρωστίαν». Ἴδου ἰδεώδες οὔτε συντηρητικῶν οὔτε φιλελεύθερων οὔτε πολιτικῶν οὔτε ἱστορικῶν οὔτε ἐπιτύχων ἠθικῶν, ἀλλ' ἐξ ὀλοκλήρου ἠθικῶν θρησκευτικῶν. (Σύγχρονα ζητήματα ἐν Ρωσσίᾳ, σελ. 77).

Καὶ ὁ κόμης δὲ Α. Τολστόης, οὐδὲς τοῦ πολλοῦ μυθιστοριογράφου καὶ αἰρεσιάρχου Α. Τολστόη, ἰδὺς πῶς χαρακτηρίζει τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ἐν τῷ περιοδικῷ «Μηνύτωρ (Βέστινικ) τῆς Εὐρώπης» (1869 Ἰουλίου) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ κατὰ τὸ 1891—1892 λιμοῦ».

«Τότε, λέγει, κατὰ πρώτην φοράν ἠννόησα τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς· τότε ἠννόησα μέχρι τίνος βιβιωμὸς ὁ λαὸς ἡμῶν εἶνε στερεῶς συνδεδεμένος μετ' αὐτῆς. Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἐφαλλὼν μετὰ τοσοῦτου θερμοῦ αἰσθήματος, μετὰ τοσαύτης σαφηνείας προέφερον τὰς λέξεις τῶν προσευχῶν καὶ μετὰ τοσαύτης ἀγάπης πρὸς τὰς εὐχὰς ταύτας καὶ τὴν ἐννοιαν αὐτῶν

ξίς χριστιανικοῦ Ὀλύμπου μετὰ ἐξαισίων Μαδοννῶν, καλλιπτερύγων Χερουβιμ κτλ. κτλ.

ἐποίουν τοῦτο, ὥστε ἡτὸ ἀδύνατον νὰ μὴ συγκινηθῇ τις καὶ ἐλθῇ εἰς τὴν αὐτὴν ψυχικὴν διάθεσιν, εἰς τὴν καὶ ὁ ψάλλον πέριξ αὐτοῦ ὄχλος τῶν χωρικῶν. Ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἴδῃ τις ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγὼ πρότερον οὔτε ἐβλεπον οὔτε ἐπεθύμουν νὰ ἴδω. Ναί, ἠννόησα πολλά, πολλὰ ἀπέριπτα καὶ πολλὰ παρεδίχθην ἐν ἑμαυτῷ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τῆς διαμονῆς μου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαοῦ. Εὐγνωμοσύνην χρεωστώ εἰς τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνους, οἵτινες μεθ' ἀπλουτήτης καὶ θερμότητος πίστεως ἵπταντο πέριξ ἐμοῦ. Λέγουσιν ὅτι ἡ πίστις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ εἶνε πίστις ἐξωτερικῆ. Τοῦτο δὲν εἶνε ἀληθές. Ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶδον τοὺς εὐσυναιδήτους τούτους καὶ βαθεῖς χριστιανούς, τοὺς πληροῦντας τοὺς πτωχοὺς ὀρθοδόξους ναοὺς διὰ πυκνοτάτου ἐκκλησιασματος· ὁ ἴδιος εἶδον ὅπως σαφῶς ἤκουον οὔτοι καὶ ἐπνελάμβανον τοὺς λόγους τῶν ἱερέων, συμφάλλοντες πάντες ἡμῶν τὰ προσφιλῆ αὐτοῖς ἐκκλησιαστικὰ ἔσημα. Εἶδον ὁ ἴδιος καὶ ἤκουσα τὸν ἀπαίδευτον καὶ δυστυχῆ χωρικὸν ἐπνελαμβάνοντα ἐνώπιόν μου ἄπικταν τὴν ἐπὶ ὄρους διδασχὴν ἀπὸ στήθους, ἢν ἔμαθε κατὰ τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας, καὶ χύνοντα ἄφθονα δάκρυα ὅτι μετὰ συγκινητικῆς καὶ δηλωτικῆς τῆς ἦν εὗρισκε παρηλύθια φωνῆς προέφερε τὰς λέξεις «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Ἀγαπίτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπιηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς».

Ὁμολογῶ ὅτι πάντα ταῦτα με ἐξέπληξαν.

Ἐν τοῖς ἐπιαποστολικῶν πλὴν τῶν φαλλομένων προσευχῶν οἱ παρρησιαστικῶν ἠθροίζοντο ὡραὶ τινὰς πρὸ τοῦ γεύματος καὶ ἠεχλοῦντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἄς κρίνη λοιπὸν ἕκαστος μετὰ ταῦτα τί ἐστὶν εὐτυχία. Ὁ ἄνθρωπος ζῆ οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνῳ. Ναί, τοῦτο εἶνε ἀναμφιβόλον. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὑποστηρίζεται ὑπὸ ζώντων παραδειγμάτων. Ἄπας

SISMANOGLIO

Τοιαύτην σχέσιν τηρεῖ ὁ χριστιανισμός καὶ πρὸς τὰς τεχνικὰς τελειοποιήσεις τὰς τόσον σπου-

δ πολυπαθῆς, ταλαιπώρος καὶ πτωχὸς λαὸς ἡμῶν ἐπιβιβαίει αὐτήν. Παρὰ τὸ ἄλλος καὶ τὴν πτωχείαν αὐτοῦ, ὁ λαὸς οὗτος συγγνώμης εἶνε εὐτυχῆς καθ' ἑαυτὸν. Δὲν εἶνε πάντες εὐτυχεῖς, τοῦτο εἶνε ἀδύνατον· ἐξαιρέσεις ὑπάρχουσι πολλά· δὲν εἶνε ἐπίσης εἰς ὅλα τὰ ἔτη καὶ τὰς ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ εὐτυχῆς ὁ λαὸς οὗτος, διότι καὶ τοῦτο εἶνε ἀδύνατον· ἀλλὰ δὲν εἶνε ὅμως δυστυχῆς, ὅσιν φαίνεται ἡμῖν. Μία δὲ τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τούτου εἶνε τὸ στερρὸν χριστιανικὸν πνεῦμα τοῦ ρωτικοῦ λαοῦ εἶνε αἱ βαθύως εἰς τὴν ἡθὴν καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐρριζωμένα διδασκαλίαι τοῦ Χριστοῦ. Ἐκάστον βῆμα, ἕκαστος λογισμὸς, πᾶσα πράξις τοῦ χωρικοῦ παρακολουθεῖται ὑπὸ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀκουσίον ἐρωτήσεως «τυμωροῦν ἄρα γε ἡ πράξις αὕτη πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ»; Καὶ τὸ βαθύ τοῦτο χριστιανικὸν αἰσθημα εἶνε ἡ κυριωτέρα αἰτία, δι' ἣν ὁ λαὸς οὗτος δέχεται τὰς δυστυχίας ὡς νὰ ἦσαν εὐτυχίαι καὶ ὑπομένει τὴν νῦνδεῖαν καὶ τὴν πτωχείαν μετ' ἀνεξαντλήτου προσηύχεται.

Δὲν εἴμεθα ἡμεῖς, οἵτινες διὰ τῶν ἐλαχίστων βοηθημάτων ἡμῶν σώζομεν τοὺς παινῶντας καὶ τρέφομεν αὐτούς. Αὐτοὶ οἱ λιμὸπληκτοὶ τρέφουσιν ἀλλήλους δικαιοκράζοντες πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ τελευταῖον τεμάχιον τοῦ ἄρτου. Ἡ συνείδησις τοῦ πτωχοῦ χωρικοῦ, ὅστις ἐλάχιστα τυγχάνει πλουσιώτερος τοῦ γείτονος αὐτοῦ καὶ δύναται αὔριον αὐτὸς νὰ εὑρεθῇ εἰς πλήρη πτωχείαν, εἶνε εὐχισθητοτέρα καὶ τρυφερωτέρα τῆς συνειδήσεως ἡμῶν τῶν ἀρχόντων καὶ πλουσίων, ἣν οὐδὲν ἐξεργεῖται, τοῖνα κτίον δὲ ὅλον ἐν ὁ βίος ἡμῶν ἀποκοιμίζει καὶ ἀμυροῖ. Ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ εἶνε ἡ αἰτία τῆς συστάσεως τῆς σπουδαίας ἐκείνης «ἐδελφότητος», ἣν καταρτίζουσιν ἐν μέσῳ αὐτῶν οἱ λιμὸπληκτοὶ ἐν καιρῷ δυστυχιῶν μετὰ προγράμματος εὐρύου καὶ ἐλευθερίου. Ἄνευ τῆς «ἐδελφότητος» ταύτης οἱ λιμοὶ ἡμῶν θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως χιλιάκις φοβερώτεροι ὀλικῶς τε καὶ ἠθικῶς.

δαίας ἐν τῷ συνήθει κοινωνικῷ βίῳ, καθὼς καὶ πρὸς τὴν παραγωγικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Εἰ καὶ ὁ Χριστὸς καθίστα προσεκτικὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεως ὑπὸ τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, εἰ καὶ περιώρισε τὴν τάτιν πρὸς ὑπέρμετρον παραγωγικότητα ἐν τῇ ἐργασίᾳ διὰ τῶν λέξεων «μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον» (Ματθ. 6, 34), ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ὀλίγην ἔδιδε προσοχὴν εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου καθ' ἑαυτά, ἂν μὴ ἐγένετο κατάχρησις αὐτῶν, καθὼς καὶ εἰς τὰς κερδοφόρους ἐπεχειρήσεις, ὅταν αὐταὶ ἦσαν ἀμέτοχοι πλεονεξίας καὶ ἀπληστίας. Αὐτὸς οὗτος ὁ Κύριος μέχρι τοῦ τριακοστοῦ ἔτους εἰργάζετο μετὰ τοῦ Ἰωσήφ ἐν Ναζαρέτ, καὶ μόνον μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἤρξατο πορευόμενος καὶ κηρύττων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ μετ' ἴσης ἀδείας κατέπαυεν οὗτος τὴν πείναν ἐξ ἐνός τίλλων στάχυας καθ' ἑδὸν καὶ εἰς τοὺς καρπούς τῆς ἀγρίας συκῆς ἔτι προσφρεύγων, καὶ ἐξ ἄλλου κατακλινόμενος εἰς πλουσίας τραπέζας, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπεκρίθη ὑπὸ τῶν τότε ἐπικριτῶν ὡς «φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἀμαρτωλῶν» (Ματθ. 11, 19). Πολλάκις συνέβη νὰ φάγη αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἄνιπτος κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐξ Ἰησοῦ συνέβη νὰ ἀλειφθῶσιν οἱ πόδες αὐτοῦ διὰ πολυτίμου μύρου ἄνευ διαμαρτυρήσεως ἐκ μέρους αὐτοῦ. Τέλος ἐνῶ ἐγεννήθη ἐν γυμνῷ καὶ πενιγρῷ σπηλαίῳ, ἐτάφη μετὰ πολυτελείας ἰδιαζούσης εἰς τοὺς ἐπισήμους καὶ πλουσίους τοῦ κόσμου τούτου. Ἐν γένει προκειμέ-

SISMANOGLIO

νου περί τῶν τοιούτων πρέπει νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἕτερον τὸ ἠδυναθεῖν διὰ τῶν πολυτελῶν τραπεζῶν καὶ ἕτερον τὸ ἀπολαύειν αὐτῶν, ἕτερον τὸ ἐπιδεικνύεσθαι διὰ τῶν πολυτίμων στολῶν καὶ ἕτερον τὸ φορεῖν αὐτάς. Ὁ χριστιανισμὸς καταδικάζει τὸ πρῶτον, ἀλλὰ δὲν ἐμποδίζει τὸ δεύτερον, διότι σύνηθες εἶνε ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων νά φορῶσιν μάτια μαλακά (Ματθ. 11, 8), καὶ ἐν τῷ γάμῳ προσήκον θεωρεῖται νά ὑπάρχη εἶνος καλός (Ἰω. 2, 10). Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πτωχεῖα, ἡ εὐγένεια καὶ τὸ ἄσημον τῆς καταγωγῆς εἶνε ἐκ τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ ἕκαστος δύναται νά διαγῆται ἐν τῇ κλήσει ἢ ἐκλήθη» (Α. Κορ. 7, 20), ἀρκεῖ νά τηρῆ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς λόγος δύναται νά γίνῃ περὶ χριστιανικῆς ἐργασίας, καθὼς οὐδεὶς λόγος δύναται νά γίνῃ περὶ χριστιανικῆς κατοικίας, περὶ χριστιανικῶν τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων κτλ. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ τῶν ἐθνικῶν ἐμυθολογοῦντο ὅτι εἰδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους τὴν γεωργίαν καὶ ἄλλας τέχνας διαφόρους, καὶ ὅτι ἐτέρποντο δι' ἰδίᾳς θείας τροφῆς, τῆς ἀμβροσίας, καὶ δι' ἰδίου θείου ποτοῦ, τοῦ νέκταρος, ἴσως θά ἠδύνατό τις ἐν τῷ ἐθνισμῷ νά ὁμιλήσῃ περὶ ἀθησκευτικῶν ἐργασιῶν, τροφῶν, διασκεδάσεων κτλ. ὁ ἄλλ' ἐν τῷ χριστιανισμῷ, τῇ θρησκείᾳ τοῦ πνεύματος, ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν τοιούτων εἶνε τοσούτ' αὐτὸ βλασφημία καὶ ἐξευτελισμὸς. ⁸

8. Καὶ ὅμως οἱ πατέρες Ἰησοῦται διακρίνουσι καὶ ἐν τῷ

Commentaire

Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν αἱ κοινωνικαὶ καὶ οικονομικαὶ σχέσεις εἶχον πάντοτε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν καθόλου πρόοδον αὐτῶν, διὸ καὶ ἀπετέλεσαν, ἐν τοῖς νεωτέροις ἰδίᾳ χρόνοις, ἀντικείμενον ἰδιαιτέρων συζητήσεων. Ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ (οἱ σοσιαλισταὶ κτλ.) πρὸς ὑποστήριξιν τῶν περὶ τῶν σχέσεων τούτων γνωμῶν αὐτῶν συγνάκις ἐπικαλοῦνται μαρτυρίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ, ἴδωμεν κατὰ πότον ὀρθῶς ἐννοοῦσι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Πράγματι ὁ Χριστὸς ἀπήτησιν ἀπὸ τοῦ ἐρωτήσαντος αὐτὸν πλουσίου τὴν πώλησιν τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ καὶ τὴν διάδοσιν εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἀλλὰ καὶ ὅταν ὅμως ὁ ἀρχιτελώνης Ζακχαῖος προεθυμῆθη νά ἐκχωρήσῃ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν τὰ ἡμίση μόνον τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν οὐδὲν ἀντεῖπεν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπήνεσε τὴν πράξιν ταύτην, εἰπὼν «Ὅτι σὴ-

σημείω τούτῳ. Δὲν εἶνε πολλὸς καιρὸς ἀφ' οὗ ἀνεγράφη ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ὅτι ἐν Βιέννῃ ἐξετέθησαν εἰς πώλησιν τὰ οὕτω καλούμενα «εὐτεθὲ παιγνίσχάρτα». Οἱ πατέρες δηλ. Ἰησοῦται ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν προτινόμενην ἐκ τῆς χαρτοπαίξις ψυχικὴν ζημίαν ἐξεχριστιάνισαν καὶ τὸ χαρτοπαίγιον διὰ τοῦ ἐξῆς ἀπλουσιῶτος τρόπου· ἐπὶ ἐκάστου παιγνίσχαρτου ἀνέγραψαν ἱερὰ ἀποφθέγματα, οὕτως ὥστε ὁ χαρτοπαικτικῶν ἀμαρτωλὸς ἐν ἐκάστῃ στιγμῇ νά δύναται διδασθῆ τὴν εὐσέθειαν. Βεβαίως δὲν μένει ἄλλο ἢ καὶ ἐπὶ τῶν θυρῶν τῶν καπηλείων καὶ τῶν τοιούτων νά ἀναρτήσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν «χριστιανικόν», ὅπως καὶ ταῦτα ἀμέσως ἀποκτήσωσιν ὅλην τὴν χριστιανικὴν ἀγιότητα καὶ καθαρότητα.

μερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστίν» (Λουκ. 19,9). Ἐν γένει πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον ἐνῶ ἐπιβάλλει τὸ διδόναι, οὐδαμῶς ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ λαμβάνειν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ διδόναι εἶνε ἡ μία μόνη ὄψις τοῦ συνταράσσοντος τὸν κόσμον κοινωνιολογικοῦ οἰκονομικοῦ ζητήματος, οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ λύσις τοῦ πολιτικοῦ οἰκονομικοῦ τούτου ζητήματος δὲν δύναται νὰ οἰκοδομηθῇ ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή, διακρίνασα ἐκ τῶν λοιπῶν πιστῶν τὸ μοναχικὸν σύστημα, τὸ ἔχον βᾶσιν τὴν κοινοκτημοσύνην ἢ μᾶλλον τὴν ἀκτημοσύνην, ὡς ἰδιαίτερον ὅλως φαινόμενον, ἐξηκολούθησεν οὐχ ἤτιον νὰ συμμορφῶται ἐν ταῖς κοινωνικαῖς οἰκονομικαῖς σχέσεσιν πρὸς τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς νόμους, αὐστηρῶς διακρίνουσα τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον ἀπὸ τοῦ δικαίου τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην ὁ χριστιανὸς δανεῖζει χρήματα καὶ λαμβάνει τὸν νόμιμον τόκον, κατὰ τὴν δικαιοσύνην δὲ τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ καὶ ἐλεεῖ τὸν πτωγεύσαντα ὀφειλέτην. Καὶ κατ' οὐσίαν οὐδεμία ἀντίφασις ὑπάρχει ἐν τούτῳ, ὅπως δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως ἔχει ἀνάγκη τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας ἐξ ἑνός, καὶ τοῦ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐξ ἄλλου λέγει «Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ἡμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίνητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσθηθε» (Ματ. 6, 25).

Καὶ αὕτη μὲν αἱ περὶ τῶν τοιούτων σκέψεις

αἱ κρατοῦσαι ἐν τῇ ὀρθόδοξῳ Ἀνατολῇ. Αἱ φιλόδοξοι ὁμῶς καὶ πλεονεκτικαὶ τάσεις τῶν ρωμαίων ἀρχιερέων ἐπήνεγκον καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ τὴν μονομερῆ χρησιμοποίησιν εὐαγγελικῶν τινῶν ῥησεων πρὸς στήριξιν καὶ ἐδραίωσιν γνώμων καὶ διδασκαλιῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν ἐπίγειον οἰκονομικὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ συνεταῦτίσθη σχεδὸν πρὸς τὴν ἐπίγειον εὐδαιμονίαν. Ὅπως ἐξ ἑνός οἱ ἐν Ρώμῃ ἐξεκοσμίκευσαν οὕτως εἰπεῖν τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ πάπα, οὕτως ἐξ ἄλλου οἱ σοσιαλισταὶ καὶ οἱ ἀναρχικοὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑλικῆς συμφερόντολογικῆς βάσεως χωροῦντες ἀνεπέτασαν ἐπὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς τοῦ καθεστῶτος σημαίας αὐτῶν τὸ περίφημον ἐκεῖνο ἀφῶμεν τὸν οὐρανὸν εἰς τοὺς κόρακας καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἡμᾶς προσπαθήσωμεν νὰ διευθετηθῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν καλλίτερον ἐπὶ τῆς γῆς». (Ὁρθόδοξος ἐπιθεώρησις, 1878, σελ. 238). Κατὰ τῆς βλασφημίου ὁμῶς ταύτης διαστροφῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος εὐκαίρως δυνάμεθα νὰ ἐπικυρώσωμεν τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου· «Εἰ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, τετύρωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημία, ὑπόνοιαι πονηραὶ, παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. Ἀρίστα-

SISMANOGLIO

σο ἀπὸ τῶν τοιούτων. Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκειᾶς· οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα· ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν» (Α΄ Τιμ. 6, 3—).

Δ΄.

Καὶ οὕτω λοιπὸν διακεκριμένη χριστιανικὴ ἐπιστήμη, χριστιανικὴ πολιτικὴ καὶ χριστιανικὸς πολιτισμὸς δὲν ὑπάρχουσιν, ὑπάρχει δὲ μόνον χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἥτις προετοιμάζει τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄλλὰ θὰ εἴπη τις· καὶ δὲν ἔσχεν ἡ δὲν δύναται νὰ ἔχη λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς ἐπίδρασιν τινα ἐπὶ τοῦ ἐπιγείου βίου τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης αὐτῶν; καὶ ἔμεινε λοιπὸν ξένη ὄλω; πρὸς τὴν γῆν ἢ εἰς τὴν γῆν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κάθοδος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ;

Βεβαίως ὄχι· ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπίδρασιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ σημασίαν αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἀλλαγῶς.

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς χαρακτηρίζων τὸν τρόπον τῆς ἐπιδράσεως τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, παρέβαλεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς ζύμης, ἥτις καίπερ μικρὰ

οὔσα ζήμοι ὅμως ὄλον τὸ φύραμα (Ματθ. 13, 33). Τὴν παρομοίωσιν ταύτην καὶ ἡμεῖς εὐκαίρως νῦν μεταχειριζόμενοι λέγομεν ὅτι ὅπως τὸ φύραμα κατὰ τὴν ζύμωσιν δὲν ἀποβάλλει οὔτε τὸ χρῶμα, οὔτε τὸ βῆρος οὔτε τὰς θρηπτικὰς ιδιότητες, ἀλλὰ μόνον ἡ γέσις αὐτοῦ ὀλίγον μεταβάλλεται κατὰ τρόπον δυσκόλως ὑποκείμενον εἰς εὐκρινῆ ἀντίληψιν, οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπενέργειαν τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας δὲν ἀλλάσσει τὴν συνήθη φορὰν τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς βίου, ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶμεν καὶ πάλιν γραφικὴν ῥῆσιν, καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὅτε ἄνθρωποι «ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμων, ἐξεγαμίζοντο», οὕτω θὰ συμβαίνη «καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου» μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας αὐτοῦ (Λουκ. 17, 27). Παρ' ὄλην ὀλη τὴν μεγάλην ἐσωτερικὴν ἀνατροπὴν, ἣν εἰσήνεγκεν ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἐμφάνισις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ κόσμου παρέμεινε ἡ αὐτή. Διότι τὸ μέρος τῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων κεῖται οὐχὶ ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς ἐκφάνεσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀδύτοις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, διὸ καὶ ἐλέγθη διὰ στόματος τοῦ Κυρίου ὅτι «οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως» (Λουκ. 17, 20), ὀλη.) κατὰ τρόπον ἀντιπίπτοντα καὶ μὴ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν συνήθη φορὰν τῆς ζωῆς καὶ ἀποβαίνοντα διὰ τοῦτο εὐδιάκριτον.

Ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου δυνά-

μεθὰ νὰ διακρίνωμεν δύο ὄψεις αὐτῆς. Καὶ κατὰ τὴν μίαν μὲν ἐξ αὐτῶν ἄνθρωπος συμμετέχει τῆς ἐν γένει ἀνθρωπίνης ζωῆς κατέχων θέσιν τινὰ κοινωνικὴν καὶ συνεργαζόμενος μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· ἡ δὲ ἑτέρα ὄψις εἶνε χώρα ἀπόστολος καὶ ἀδιαπέραστος ὑπὸ ξένου βλέμματος, εἰς μόνον δὲ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς γνωστὴ. «Τίς γὰρ εἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ» (Α' Κορ. 2, 11); «Ἐν τῇ μυστηριώδει ταύτῃ σφαίρᾳ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐγκαθιδρύεται ἡ εὐαγγελικὴ ἀλήθεια· ἐν αὐτῇ αὐξάνει, ὠριμάζει καὶ φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς ἐν καιρῷ. «Καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν (ἡ χριστιανικὴ), γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ» (Κολ. 3, 3—4). «Ἡ ζωὴ αὕτη ἡ ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ κεκρυμμένη μένει ἀόρατος ὑπὸ τῶν περίξ ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι δὲν βλέπουσιν αὐτήν, διότι τελεῖται ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καίτοι «ἀνακρίνει πάντα», ἀκριβῶς ὁμῶς καθορίζει μόνον ἂν εἶνέ τις τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνίοτε ἐν τίνι βαθμίδι ἴσταται, τὴν διεξαγωγὴν δὲ αὐτῆν καὶ τὴν κίνησιν τῆς ζωῆς ταύτης, καθὼς καὶ τὴν ἑναρξιν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς δὲν βλέπει. Δὲν βλέπει τὸ ὅλον οὐδὲ ὁ κοινωνήσας τῆς ζωῆς ταύτης» Ἐπίσκοπος Θεοφάνης. Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Κολ. Ἐπιστ. σελ. 164.). «Ὁ ψυχικὸς οἶκος, λέ-

γει καὶ ὁ Μητροπολίτης Φιλάρετος, οἰκοδομεῖται καθὼς ποτε κατὰ τὴν διήγησιν ἀνηγέρθη ὁ ναὸς τῆς Λαύρας τοῦ Κιέβου· ἐπ' ὅσον ἐξηκολούθουν αἱ ἐργασίαι τῆς οἰκοδομῆς, ἐξείχεν οὗτος ὀλίγον τῆς γῆς, ἀνεφάνη δὲ ὀλόκληρος, ὅτε συνεπληρώθη ἡ ὅλη οἰκοδομὴ» (Ἀπομνημονεύματα Ἐβρείνων περὶ τοῦ Μ. Μόσχας Φιλαρέτου, σελ. 35).

Ἡ σπαρεῖσα ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ κατακυριεύει ὀλίγον κατ' ὀλίγον πᾶσαν τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ καὶ κατευθύνει τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ζωὴν πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς σωτηρίας. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ φαινόμενον μένει καὶ πάλιν ὁποῖος ἦτο· μένει καὶ πάλιν μάταιος καὶ ἄπληστος ἐν τῇ ἐξωτερικῇ δράσει αὐτοῦ, ἁμαρτωλὸς καὶ ἐμπαθής, ὡς καὶ πρότερον. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἄπληστος αὐτοῦ τάσις οὔτε ἡ ἐμπαθία καταπνίγουσι πλέον ὀλόκληρον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν. Καὶ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ τῆς βιωτικῆς ματαιότητος καὶ κατὰ τὰς θυελλώδεις κυμάνσεις τῶν παθῶν τὸν ἄνθρωπον ἀκολουθεῖ διαρκῶς ἡ συναίσθησις ὅτι ἡ τοιαύτη φορὰ τῆς ζωῆς δὲν εἶνε ἡ κανονικὴ καὶ ἡ ἀληθής, καὶ ὅτι πρέπει νὰ πορευθῇ ἄλλην ἑδὸν διορθῶν τὸν βίον αὐτοῦ. Εἶνε αὕτη ἡ πρώτη καὶ σπουδαιστάτη στιγμή τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ζωῆς, καθ' ἣν ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου οἰσνεὶ ἀκούει τὴν φωνὴν τοῦ Χριστοῦ «μετανοεῖτε καὶ πιστεῦετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ» (Μάρ. 1, 15). Ἄλλ' ἐν τοῖς μέλεσι τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουσι διάφοροι ἡλικίαι πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ρη-

θεϊσά στιγμή εἶνε ἡ ἡλικία τῆς χριστιανικῆς νηπιότητος. Ἰκανῶς πολλοὶ ἐκ τῶν πιστῶν παραμένουσι μέχρι θανάτου ἐν τοιαύτῃ πνευματικῇ νηπιακῇ καταστάσει, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐπὶ τέλους δύνανται νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν τοῦ Πατρὸς, ἐν ἣ «μοναὶ πολλαὶ εἰσιν» (Ἰω. 14, 2). Παρὰ τοῖς πλείστοις δὲ τῶν ἀνθρώπων τὸ αἰσθημα τοῦτο τῆς μετάνοιας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνει καὶ κραταιοῦται ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τέλος ἐξ ἐλοκλήρου κατακυριεύει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ τὰ αἰσθήματα. Καὶ οὕτως ἐμφανίζεται ἡ δίψα τῆς ψυχικῆς σωτηρίας. Πρὸς κατάπαυσιν τῆς δίψης ταύτης οὔτε ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ οὔτε ἐν ἑαυτῷ εὐρίσκει ὁ ἀνθρώπος τὰ ἀναγκαῖα μέσα· εὐρίσκει αὐτὰ ἐν μόνῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Μετὰ πίστεως δὲ εἰς τὴν σωτήριον δύναμιν τῶν μέσων τούτων καὶ ἐλπίδος εἰς τὴν εὐσπλαγγνίαν τοῦ Θεοῦ διέρχεται οὗτος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν ἐπίγειον αὐτοῦ ζωὴν, προσδοκῶν τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Αἱ κύριαι φροντίδες καὶ σκέψεις αὐτοῦ ὡς χριστιανοῦ περιστρέφονται καθ' ἐλοκλήριον περὶ τὸ ζήτημα τῆς ψυχικῆς σωτηρίας, οὐδὲ εὐκαιρεῖ νὰ σκεφθῇ περὶ ἀναμορφώσεως τοῦ κόσμου καὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἅπερ δι' αὐτὸν ὡς χριστιανὸν εἶνε σκέψεις ἄνευ σημασίας καὶ σπουδαιότητος διὰ τὸ ζήτημα τῆς ψυχικῆς σωτηρίας. «Ἡμεῖς, ὦ παῖδες, λέγει ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τοὺς νέους παραινέσει, οὐδὲν εἶναι γρημα παντάπασι τὸν ἀνθρώπινον βίον ὑπολαμβάνομεν,

οὔτ' ἀγαθὸν τι νομίζομεν ὅλως οὔτ' ὀνομάζομεν, ὃ τὴν συντέλειαν ἡμῖν ἄχρι τούτου παρέχεται. Οὐ προγόνων περιφάνειαν, οὐκ ἰσχὺν σώματος, οὐ κάλλος, οὐ μέγεθος, οὐ τὰς παρὰ πάντων ἀνθρώπων τιμὰς, οὐ βασιλείαν αὐτὴν, οὐγ' ὅ,τι ἂν εἴποι τις τῶν ἀνθρωπίνων, μέγα, ἀλλ' οὐδὲ εὐχῆς ἄξιον κρίνομεν, ἢ τοὺς ἔχοντας ἀποβλέπομεν· ἀλλ' ἐπὶ μακρότερον πρόοιμεν ταῖς ἐλπίσι καὶ πρὸς ἑτέρου βίου παρασκευὴν ἅπαντα πράττομεν. Ἄ μὲν οὖν ἂν συντελῆ πρὸς τοῦτο ἡμῖν, ἀγαπᾶν τε καὶ διώκειν παντὶ σθένει γρηναί ραμεν· τὰ δ' οὐκ ἐξικνούμενα πρὸς ἐκεῖνον, ὡς οὐδενὸς ἄξια παρορᾶν».

Ἐὰν ἔκρινεν ἀναγκαῖον ὁ Κύριος ἡμῶν νὰ μεταβάλῃ τὸν ἐξωτερικὸν βίον τῶν ἐθνῶν καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, θὰ ἐδίδοι περὶ τούτων σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς ὁδηγίας ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, ὡς ἔδωκε τοιαύτας προκειμένου περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀνακαινίσεως τῶν ἀνθρώπων. Διατάξεις ὁμοῦ περὶ πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς διοργανώσεως ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ δὲν ὑπάρχουσι. Καὶ ἡ Ἐκκλησία δέ, ἐνῶ παρέχει εἰς τοὺς πιστοὺς τὰ μέσα πρὸς σωτηρίαν, οὐδὲν μέσον διατίθησι πρὸς τελειοποίησιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου. Τούτου ἕνεκα ὁ χριστιανός, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἰσχυρὰ ἡ πίστις αὐτοῦ καὶ μεγάλη ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, διαβιάζει μέχρι θανάτου ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἐξωτερικὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας, ὑπ' ἃς διεβίου ἡ ἀνθρωπότης καὶ πρὸ Χριστοῦ. Ἰκανὸν μέρος τῶν συνθηκῶν τούτων ἦτο καὶ εἶνε ξένον καὶ

ἀλλότριον τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀντρικρυς μάλι-
στα ἀντίθετον αὐτοῦ. Ἡ βία καὶ ἡ ἐκδίκησις, ἡ
διαφθορὰ καὶ τὸ ψεῦδος κυριαρχοῦσι καὶ νῦν κατὰ
τὴν ἐπὶ γῆς ζωὴν, ὡς ἐκυριάρχουν καὶ πρὸ Χριστοῦ.
Τοῦτο εἶνε συνέπεια τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήμα-
τος. Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐξαγοράσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ
τῆς ἀμαρτίας ταύτης διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐν
τῇ παρούσῃ ζωῇ ἠθέλησε νὰ ἀφήσῃ αὐτὸν ὑπὸ τὴν
ἐπήρειαν τῶν φυσικῶν τούτων συνεπειῶν τοῦ πρῶ-
του ἐκείνου ἀμαρτήματος, ἐν ᾧ πᾶσα ἡ ἀνθρωπό-
της ἤμαρτε. Διὸ καὶ ἄχρι τοῦ νῦν δὲν ἐξέλιπε καὶ
ἐκ τῶν πιστῶν ἡ κλίσις καὶ ὁ δὴ καὶ ἡ τάσις πρὸς
τὴν ἀμαρτίαν, ὅπως δὲν ἀπηλλάγη καὶ τὸ σῶμα
αὐτῶν τῆς ἐπηρείας τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῆς φθορᾶς¹⁰.

Εἰθίσται ἐν τῷ συνήθει βίῳ νὰ διακρίνηται ἐν
τῷ ἀνθρώπῳ ἡ βιωτικὴ ἢ κοινωνικὴ ὄρασις ἀπὸ
τῆς ἐν γένει ἠθικῆς ἀξίας. Λέγομεν λ. γ. συχνάκις
ἀδέξιος πολιτικός, ἀλλὰ καλὸς ἄνθρωπος· ἀ-
δέξιος ἔμπορος, ἀλλὰ καλὸς ἄνθρωπος κ. τ. λ.
Καθ' ὁμοίον τρόπον ὀρείλομεν νὰ διακρίνωμεν

10. «Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἡλικιώτες ἐσμέν ἐν Χριστῷ μό-
νον, γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους κατὰ
τῶν ἀρνησάμενων τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ τὴν μέλλου-
σαν ζωὴν, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. . . Τί καὶ ἡ-
μεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν; Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω. . . Εἰ
κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχηται ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ
νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; Φύγομεν καὶ πίωμεν, κύριον γὰρ ἀπο-
θνήσκομεν» (Α' Κορ. 15, 16, 30—32).

τὸν χριστιανὸν ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ παράγοντος καὶ
ὁ δὴ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει. Ἐνδέχεται βεβαίως
νὰ μὴ εἶνέ τις καλὸς στρατιώτης ἢ καλλιτέχνης,
καὶ νὰ εἶνε ἐξ ἄλλου καλὸς χριστιανός· ἀλλ' ἐπί-
σης ἐνδέχεται νὰ εἶνέ τις κάλλιστος ἄνθρωπος ἐν
ταῖς κοινωνικαῖς σχέσεσιν, ὑπὸ ἔποψιν ὅμως θρη-
σκευτικῆν νὰ μὴ εἶνε καλὸς χριστιανός. Μήπως
δυστυχῶς ὀλίγοι ὑπάρχουσι σήμερον ἐντιμοὶ μὲν
καὶ εἰλικρινεῖς ἄνθρωποι, ὅμως ὅμως ἀδιάφοροι
πρὸς τὴν θρησκείαν; Δὲν ἀπαντᾷ τις ἐπίσης τοῦ-
ναντίον παραδείγματα ἀνθρώπων, ἐν οἷς τὴν βαθύ-
τητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀμαυροὶ ἀξιο-
κατάκριτος ἠθικὸς χαρακτήρ; Καὶ ναὶ μὲν εἰς ἐκ-
κλησιαστικὸς συγγραφεὺς τῶν πρώτων αἰώνων (ὁ
Τερτυλλιανός) εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε
φύσει χριστιανή· ὀρθότερον ὅμως ἐξεφράσθη ἄλ-
λος τις, μᾶλλον ἀθηντικὸς, συγγραφεὺς τῶν αὐτῶν
χρόνων (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς) εἰπὼν ὅτι ἐν ταῖς
ψυχαῖς τῶν καλλιτέρων ἐθνικῶν ὑπῆρχε σπινθήρ
ἀληθείας. Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος γράφει ὅτι ὁ
νόμος τοῦ Θεοῦ ἦτο γεγραμμένος ἐν ταῖς καρδίαις
τῶν ἐθνικῶν. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς ὅμως ἀπόστολος ἐξ
ἄλλου μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἀμαρτίαν κατε-
σκοτίσθη καὶ ἐξουδετερώθη ὁ ἔμφυτος οὗτος τῆς ἀ-
ληθείας σπινθήρ (Ρωμ. 1, 21). Ἐνεκα τῆς δια-
στροφῆς ταύτης τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ὁ χρι-
στιανισμὸς εἶχεν ἀπέναντι ἑαυτοῦ ἐμφανισθεῖς ἐν
τῷ κόσμῳ ἀκροατὰς ἐλεεινοῦς πνευματικῶς. Τὸ μέ-
γα ὅμως θαῦμα τῆς νέας θρησκείας συνίστατο ἀκρι-

βώς ἐν ταύτῳ, ὅτι τὴν οὕτως ἀσύνετον καὶ διεστραμμένην ἀνθρωπότητα ἀνεκαίνισεν ἐσωτερικῶς διὰ τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως τῆς θείας χάριτος, ἐξαναστήσασα ἐκ τοῦ ληθάργου τὰς νενεκρωμένας ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας κρατίστας δυνάμεις τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἐμφυσήσεως τῆς δόξης τῆς σωτηρίας, τῆς πίστεως εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν καὶ τῆς ἐλπίδος εἰς τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος. Ταῦτα ὁμοίως καὶ τοιαῦτα κατεργασάμενος ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἀνθρώπῳ δὲν παρεδίασε τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως αὐτοῦ· ἀνοίξας τοὺς ἐπὶ αἰῶνα· καμμύοντας ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὅπως ἰδῶσιν ὄλον τὸ φοβερὸν μέγεθος τῆς ἀμαρτίας καὶ ἀντιληφθῶσι τῆς γενομένης σωτηρίας ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἀφῆκε καὶ πάλιν τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα, τὸν στέφανον τῆς νίκης, ὡς γέρας τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου παρασκευῆς καὶ προσπάθειας. Διὸ καὶ καθὼς ἐν τῷ σταδίῳ « πάντες μὲν τρέχουσιν, εἰς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον », οὕτω καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς τις νὰ τρέγῃ, ἀλλ' οὕτω νὰ τρέγῃ, ὥστε νὰ καταλάβῃ ἐκεῖνο, δι' ὃ τρέχει (Α' Κορ. 9, 24). Διότι καὶ μετὰ τὴν διὰ τῆς θείας χάριτος ἀναγέννησιν δὲν παύει ἡ διαρκὴς πάλη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ κακόν, οὐδὲ εἶνε ἀδύνατοι καταπτώσεις καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ καταπτώσεις δειναί. Ἐναυλος ἦτο ἡ φωνὴ τῶν ἀποστόλων αὐτῶν εἰς τὰ ὦτα τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Σαπφείρης, καὶ ὁμοίως ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνος ἐπλήρωσε τὴν καρδίαν αὐτῶν, ὅπως ψευθῶσι καὶ

νοσφίσωνται ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου (Πράξ. 5, 3). Καὶ ἐν τοῖς ἡγιασμένοις δὲ καὶ κλητοῖς τῆς Κορίνθου εὐρέθη ἀμαρτωλὸς διαπράξας ἀμαρτίαν, « ἣτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται » (Α' Κορ. 5, 1).

Ἄλλ' ὅπως ὁμοίως ὁ Κύριος ἡμῶν, ἀποβλέπων εἰς τὸ ὅτι γρείαν ἔχουσι ἰατροῦ οὐχ οἱ ἰσχύοντες, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες (Ματ. 9, 12), δὲν ἀπηξίωσε τὴν μετὰ τελωνῶν καὶ ἀμαρτωλῶν ἀναστροφήν, ὅπως ἀγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἐδὸν τῆς σωτηρίας, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία, τοῖς παρηγγέλμασιν αὐτοῦ στοιχοῦσα, καίτοι παντοῖα μέσα καὶ ποιναὶς ἔτι πνευματικὰς ἔχει καὶ ἐφαρμόζει κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων τέκνων αὐτῆς, οὐδέποτε ὁμοίως ἀποκλείει αὐτὰ ὀλοτελῶς τῆς μεθ' ἑαυτῆς κοινωνίας διὰ τὸ ἀμαρτωλὸν τοῦ βίου αὐτῶν, οὐδὲ ἀρνεῖται αὐτοῖς τὴν ἐπωνυμίαν τέκνων αὐτῆς. Ἄν δὲ διὰ τὴν τοιαύτην ἐπιείκειαν τῆς Ἐκκλησίας σκανδαλίζωνται τινες ὑπεράγαν ζηλωταὶ καὶ κηρύττωσι καὶ ἐν ταῖς ἡμέρας ἡμῶν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀμαρτανόντων πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ χριστιανοῦ, εἰς τοὺτους ὑπομιμνήσκομεν τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου περὶ τῶν ἀμαρτανόντων ἀδελφῶν, οἵτινες ἀμαρτανόντες διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν δὲν παύουσι νὰ εἶνε ἀδελφοί. « Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἀμάρτη εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ· καὶ ἐὰν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἀμάρτη εἰς σὲ, καὶ ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σὲ λέγων μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ » (Λουκ. 17, 3—). Παράλογον ἐπίσης συμπέρασμα

ποιοῦσιν οἱ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἠθῶν παρὰ τῷ ἀδιασαλεύτως ἀφωσιωμένῳ εἰς τὴν πίστιν αὐτοῦ λαῷ ἐξάγοντες ἐπιπολαίως ὅτι ἡ θρησκευτικότης βλάπτει τὴν καθαρὰν ἠθικὴν ἢ ὅτι δὲν ἔχει τὴν προσήκουσαν δύναμιν, ὅπως διαπαιδαγωγήσῃ τὸν ἀμαθῆ λαὸν ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἄλλως τε ὁ μέγας κίνδυνος τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς συνίσταται οὐχὶ ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν κοινωνίᾳ τινὶ ἢ παρὰ τάξει τινὶ ἀνθρώπων, ἐνεκα λόγων οὐδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν, παρατηρεῖται αὕτη ἡ ἐκείνη ἢ παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν ταῖς ψευδοφιλοσοφικαῖς ἠθικαῖς θεωρίαις, αἵτινες προσπαθοῦσι νὰ ὑποκλάψωσι καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἠθικῆς τὰ θεμέλια τῆς θρησκείας, ὑποθάλπουν τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας.

Ὡς κατακλείδα τῶν αὐτοσχεδίων τούτων σκέψεων ἡμῶν περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς διαληθθεύσας ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως προσθέτομεν καὶ τὰ ἀκόλουθα ὀλίγα περὶ τῆς σχέσεως πάσης ἐν γένει θρησκείας πρὸς τὸν καθόλου πολιτισμὸν.

Δὲν ὑπόκειται εἰς ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ θρησκεία ἐξασκεῖ μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τυγῶν τῶν ἐθνῶν. Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς ἐξωτερικῆς προόδου καὶ τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ ἡ σημασία

τῆς θρησκείας δὲν εἶνε ὅσον τινὲς ἐφαντάσθησαν μεγάλη καὶ ἀδιαφιλονείκητος. Ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμὸς δὲν εὐρίσκεται πάντοτε ἐν εὐθείᾳ ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ ποῖόν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Καθ' ὃν χρόνον οἱ φορεῖς τῆς καθαρῶτάτης περὶ Θεοῦ ἰδέας ἔζων εἰσέτι ἐν σκηναῖς ἀνά τὰς ἐρήμους τῆς Ἀραβίας καὶ Παλαιστίνης, ἕτερος γείτων λαὸς, οἱ Φοίνικες, καίτοι ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν ἦτο ἀσυγκρίτως κατώτερος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, εἶχε ρθάση εἰς σημαντικὸν διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτισμὸν. Οἱ Ἕλληνες παρ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς αὐτῶν προόδου ἠπρέσβευον ἱκανῶς χαμηλὰς θρησκευτικὰς ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ παρατηρεῖται ἡ ἀντίθεσις αὕτη. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὑπὸ ἔποψιν ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ οἱ Γάλλοι εὐρηγνται ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπίσης θὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικῆν εὐρηγνται ἐν φοβερᾷ καταπτώσει. Εἰς καὶ ὁ αὐτὸς καθολικισμὸς ἔχει ὑπάδρους πεπολιτισμένους μὲν καὶ προσδευτικούς ἐν Γερμανίᾳ, ἱκανῶς δὲ στασίμους ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ.

Καὶ εἶνε ἡ παρατηρουμένη αὕτη σιγνάκις ἀντίθεσις ἱκανῶς καταληπτὴ καὶ ἐξηγητὴ, ὅταν τις ἐμβαθύνῃ εἰς τὸν κύριον σκοπὸν πάσης θρησκείας. Οὐδεμία θρησκεία σκοπὸν ἑαυτῆς προέθετο τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ ἀφροῦς εἰς εὐφυᾶ, τοῦ ἀνηροῦ εἰς ἐπιχειρηματίαν κτλ. Ἡ θρησκεία φροντίζει κυρίως καὶ κατ' οὐσίαν περὶ ἀποκαταστάσεως ἀρμο-

νικῶν σχέσεων μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο οὐχὶ διὰ τὴν παρούσαν, ἀλλὰ διὰ τὴν μέλλουσαν κυρίως ζῶν. Ἐν ταῖς ἐπιστήμασι, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐν γένει τῇ ἐξωτερικῇ προόδῳ προηγούνται πάντοτε οἱ εὐφυεῖς, οἱ ἰσχυροί, οἱ δραστήριοι. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὁμῶς τελειοποίησιν πολλάκις τὰ μαιρὰ τοῦ κόσμου κατατρυφῶνται τοὺς σοφοὺς.

SISMANOGLIO

 SISMANOGLIO
MEGARÒ